

فصلنامه علمی ادبیات عرفانی دانشگاه الزهراء (س)

سال هفدهم، شماره ۴۱، تابستان ۱۴۰۴

مقاله علمی - پژوهشی

صفحات ۱۵۰-۱۰۱

رباعیات مقالات شمس تبریزی از مولانا نیست*

رحمان مشتاق مهر^۱، مهناز نظامی عنبران^۲

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۲/۰۶

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۳/۱۲

چکیده

از حدود ۱۹۷ بیت فارسی موجود در کتاب مقالات شمس تبریزی که حدود نصف آن‌ها به رباعیات اختصاص دارد، حداقل ۴۰ رباعی در دیوان کبیر و آثار منثور مولانا نیز آمده است. همچنان که از انواع دیگر شعر مندرج در مقالات شمس، ابیاتی در غزلیات دیوان کبیر هست که در نظر اول به مثابه منبع اصلی اشعار مقالات تلقی می‌شود؛ استاد موحد نیز در تعلیقات مقالات شمس به صرف پیدا شدن رباعی یا بیتی در دیوان کبیر، آن را به عنوان منبع استشهاد شمس تلقی کرده و گذشته‌اند. به استثنای چند مورد، با لحاظ منابع کهن تری که در برخی تحقیقات، از جمله مقاله موجود، برای هر کدام از ابیات فارسی مقالات شمس پیدا و معرفی شده است، اکنون با اطمینان می‌توان گفت که شعری از مولانا در مقالات شمس نیامده است و اشعار مشترک مقالات و آثار مولانا، بیانگر تأثیر حیرت‌آور شمس بر مولانا بوده و حاکی از آن است که مولانا نه تنها کلمات و حکایات و آموزه‌های شمس را مغتنم شمرده و در مطاوی ابیات مثنوی و دیوان آورده است، بلکه حتی ابیات دیگران را که بر زبان شمس جاری شده، به مثابه یادگارهایی

* شناسه دیجیتال (DOI): 10.22051/jml.2025.50369.2670

۱. استاد زبان و ادبیات فارسی گروه زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید

مدنی آذربایجان، تبریز، ایران (نویسنده مسئول). r.moshtaqmeh@gmail.com

۲. دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، ادبیات عرفانی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه

شهید مدنی آذربایجان، تبریز، ایران. mahnaznezami10@yahoo.com

گران‌بها و الهام‌بخش، همواره بر لب داشته است. مریدانی که این ابیات را از زبان او می‌شنیده‌اند به تصور این که سروده‌های خود اوست، به نام او ثبت کرده و در دیوان او باقی گذاشته‌اند. در این مقاله تنها به منابع و سراینده‌گان رباعیات مقالات شمس پرداخته شده و جز چند مورد، برای اغلب آن‌ها منابع مکتوب کهن‌تری ذکر شده است.

کلیدواژه‌ها: مقالات شمس تبریزی، محمدعلی موحد، مولانا، دیوان کبیر، رباعیات.

مقدمه

سخنان شمس تبریزی نیز مثل آثار زبانی و قلمی دیگر مشاهیر فرهنگ ایرانی، علاوه بر آیات و اخبار، مستند به ابیات و مصراع‌هایی از سخنوران پیشین است. استاد محمدعلی موحد در تصحیح مقالات شمس، ضمن بیان توضیحاتی درباره مشکلات لغوی و مفهومی جمله‌ها و عبارت‌هایی از متن و رفع ابهام از اشارات و اعلام، سعی کرده‌اند مآخذ اشعار را نیز شناسایی و معرفی کنند. غیر از ابیاتی از انواع دیگر شعر، حدود ۵۴ رباعی در مقالات از زبان شمس نقل شده است که ۴۰ رباعی عیناً در ضمن رباعیات دیوان کبیر و بعضی آثار منثور مولانا نیز آمده است.

پیداشدن ردپای اشعار و رباعیات مقالات در دیوان کبیر مولانا، محققى را که به دنبال یافتن مآخذ استشهادات شعری شمس است، اقناع می‌کند و از جست‌وجوی بیشتر باز می‌دارد. برای همین است که استاد موحد نیز همین که مآخذ شعری را در دیوان مولانا بازجسته‌اند، ضرورتی برای ادامه جست‌وجو ندیده‌اند.

در نظر اول، وجود مشترکاتی بین مقالات شمس و آثار مولانا کاملاً طبیعی است و تعلیقات مقالات نیز از تأثیر الفاظ و حکایات و آموزه‌های شمس بر مولانا حکایت می‌کند، اما بعید به نظر می‌رسد که شمس در ضمن سخنان خود که آن‌ها را در فاصله زمانی ۶۴۲ تا ۶۴۵ بر زبان رانده است، به اشعاری از مولانا استناد کند و حال آن‌که مولانا قبل از این تاریخ شعری نسروده است و شاعری او بعد از آشنایی با شمس و مخصوصاً بعد از فراق ابدی او به ظهور رسیده است.

فصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۱۷، شماره ۴۱، تابستان ۱۴۰۴ / ۱۰۳

طبیعی تر این است که مصاحبتِ توأم با تسلیم و دلدادگی مولانا با شمس، باعث شده باشد که مولانا هرچه را از زبان شمس می شنیده، مغتنم و حتی متبرک بشمرد و آن‌ها را به خاطر بسپارد و بعدها در ضمن سخنان و سروده‌های خود از آن‌ها استفاده کند. مریدان مولانا که نسبت بدو، همان تسلیم و دل‌سپاری را داشتند که مولانا نسبت به شمس، همه سخنان و سروده‌های مولانا را متعلق به خود او فرض و آن‌ها را به نام او ثبت کرده‌اند؛ درحالی که بعضی از آن‌ها یادگارهای شمس بوده‌اند و تفوه بدان‌ها برای مولانا به مثابه «یادی از آن خوش حال‌ها» بسیار شیرین و الهام‌بخش و مایه تسکین دردِ فقدان شمس بوده است.

شمس و مولانا در استشهاد به آیات و احادیث و اشارات و اشعار دیگران، دو نظر متفاوت داشتند. شمس در کل نظر مساعدی نسبت به استفاده خطیبانه و واعظانه از این میراث فرهنگی را ندارد؛ بدین معنی که نمی‌پسندد واعظی بدون این که سخنی برای گفتن داشته باشد، بر سر منبر وعظ رود و آیه یا حدیث یا بیتی را دست‌مایه سخنوری کند و خطابه و وعظ خود را بدان موجه سازد و مقصودی از آن نداشته باشد؛ چون مولانا نیز مثل سایر خطیبان و واعظان به آیه و حدیث و شعر استناد می‌کرده است، شمس نوع بهره‌مندی مولانا را استثنا می‌کند و می‌گوید مولانا از خود سخنی دارد و با استناد به آیه و حدیث و شعر آن را مُهر برمی‌نهد و اعتبارش را تسجیل می‌کند، تنها این نوع استفاده موجه است. خود شمس نیز در استفاده از چنین دست‌مایه‌های اعتقادی و فرهنگی مثل مولانا رفتار می‌کند:

هله این صفت پاک ذوالجلال است و کلام مبارک اوست، تو کیستی؟ از آن تو چیست؟ این احادیث حق است و پر حکمت و این دگر اشارت بزرگان است، آری هست؛ بیار از آن تو کدام است؟ من سخنی می‌گویم از حال خود، هیچ تعلق نمی‌کنم به این‌ها. تو نیز مرا بگو؛ اگر سخنی داری و بحث کن. اگر وقتی سخنی دقیق شود از بهر استشهاد، چنان که مولانا فرماید، مُهر برنهند از قرآن و احادیث، تا مُسرح شود، روا باشد (شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۷۲)

همچنان که گفتیم مولانا نظری دیگر دارد. او که قبل از آشنایی با شمس، خطیب چیره‌دستی بوده و مجالس سعه گواه فصاحت و بلاغت و تسلط او بر رموز اقناع مخاطب و

تهذیب قلوب آنان است، بیت و حدیث و آیه را لازمهٔ وعظ و خطابه و عامل مقبولیت آن می‌داند و ایرادی نمی‌بیند که خطیب چیره‌دست متناسب با حال و مقال خود بدان‌ها استشهاد کند و سخن خود را بدان‌ها مسجل سازد:

بدان که هر بی‌تی و حدیثی و آیتی که به استشهاد آرند، همچون دو شاهد و دو گواه است واقف بر گواهی‌های مختلف؛ به هر مقامی گواهی دهند مناسب آن مقام چنان که دو گواه باشند بر وقف خانه‌ای و همین دو گواه گواه‌اند بر بیع دکانی و همین دو گواه گواه‌اند بر نکاحی. در هر قضیه که حاضر شوند بر وفق آن گواهی دهند صورت گواه همان باشد و معنی دیگر (مولوی، ۱۳۸۹: ۳۴).

شمس چه در قول موافق باشد چه مثل خیلی مسائل دیگر، موضع انتقادی داشته باشد، هنگام سخن گفتن در جمع مریدان و یاران مولانا در قونیه، از حافظهٔ سرشار و آموخته‌های دوران مکتب و مدرسه‌اش استفاده کرده است تا جایی که مقالاتش مشحون از آیه و حدیث و حکایت و اقوال و اشعار دیگران است؛ چنان که تنها فهرست آیات قرآن در مقالات تصحیح استاد موحد، ۱۱ صفحهٔ دو ستونی را پر کرده است. بار دیابی این مستندات و مُستشهادات می‌توان به ذخایر ذهنی و سرچشمهٔ خلاقیت و تخیل و بلاغت و جدایت سخنان او از طرفی و مبانی فکری و اعتقادی‌اش از جانب دیگر پی برد. همچنان که شادروان عبدالحسین زرین کوب گفته است:

«منتقد باید بداند که اثری که در باب آن بحث و تحقیق می‌کند تا چه اندازه جنبهٔ ابتکاری دارد و اگر از کتب و آثار دیگران چیزی در آن نقل و اخذ شده است آن آثار و کتاب‌ها چیست و کدام است و تا این نکات و مسائل معلوم و معین نباشد هیچ تحقیق و استنباط دیگری، در باب آثار نویسنده نمی‌توان کرد» (زرین کوب، ۱۳۶۱: ۸۸/۱).

بررسی متون نثر عرفانی نشان می‌دهد که در میان استشهادات منظوم در این متون، به رباعی بیشتر استشهاد شده است. شاید کوتاه‌بودن و درعین حال پرمحتوا بودن این قالب شعری موجب شده تا عرفا در میان سخنان خویش، برای بیان مقصود از رباعی بیشتر استفاده کنند. «به هر تقدیر عشق صوفیه به رباعی به حدی بود که به برخی از آنان چون خواجه عبدالله انصاری و شیخ ابوسعید ابوالخیر منحصرأ یا اکثراً رباعی منسوب است.

چنانچه اولین رباعیات فارسی را نیز به بایزید بسطامی نسبت داده‌اند» (شمیسا، ۱۳۷۴: ۴۸). نکته دیگر این که صوفیه رباعیات عاشقانه را نیز تأویل می‌کردند و برای بین مقصود از آن بهره می‌جستند، چراکه زبان تصوف در نزد صوفیه زبان اشارت است. از این رو «رباعی صوفیانه همه رمز و اشارت است و در آن گویی واژه‌ها- که نشانه‌ها هستند- فقط به عنوان کلیدهایی از برای صندوق‌های معنی در کنار هم ردیف شده‌اند» (همان: ۵۰).

درباره نحوه استفاده شمس از آیات و احادیث، مقالات متعددی نوشته شده است، اما درباره ابیات مورد استشهاد شمس و منابع آن‌ها تنها یکی دو تحقیق صورت گرفته که به دلیل محدودیت انتشار در دسترس همگان نیست.

مقالات شمس تبریزی از مهم‌ترین متون نشر فارسی است. این کتاب مجموعه‌ای از سخنان و نکته‌هایی است که شمس تبریزی آن‌ها را در دوران کوتاه اقامت خویش در قونیه بر زبان جاری ساخته و مریدان مولانا آن‌ها را به صورت پراکنده یادداشت کرده‌اند. استاد محمدعلی موحد این کتاب را به بهترین وجه ممکن تصحیح کرده، تعلیقات ارزشمندی بر آن نوشته‌اند. یکی از موضوعاتی که این مصحح دانشمند در تعلیقات مقالات شمس به آن پرداخته‌اند، یافتن مصادر و منابع استشادات منظوم و منثور این اثر است.

در مجموع از اشعاری که در مقالات شمس به آن‌ها استشهاد شده، ۵۴ مورد از نوع رباعی است، استاد موحد ۲۳ مورد از این رباعیات را در دیوان کبیر مولانا یافته و در بخش تعلیقات به آن اشاره کرده‌اند، برای شش رباعی نیز از آثار متقدم منابعی ذکر نموده‌اند، اما دیگر رباعیات مقالات شمس را از این حیث مسکوت گذاشته و چیزی در تعلیقات خود در مورد منابع آن نیاورده‌اند. سؤالاتی که در این تحقیق در پی پاسخ بدان‌ها بودیم، عبارت‌اند از:

چه تعداد رباعی مشترک در مقالات شمس و آثار مولانا وجود دارد؟

آیا مولانا سراینده رباعیات مشترک است؟

آیا شعری قطعی‌الصدور از مولانا در مقالات شمس آمده است؟^۱

---

۱. این پرسش را مجید سلیمانی در ضمن مقاله پیش‌گفته مطرح کرده‌اند که در این مقاله سعی شده است حداقل در مورد رباعیات به آن پاسخ قطعی داده شود.

پیشینه پژوهش

مقاله «مستدرک استشهادات شعری فارسی در مقالات شمس تبریزی» از رحمان مشتاق مهر که در شهریورماه ۱۳۹۷ به درخواست آقای میثم کرمی برای درج در یادگارنامه استاد پورجوادی در اختیار ایشان گذاشته شده و متأسفانه بعد از گذشت پنج سال در ۱۴۰۲ در جلد سوم یادگارنامه مذکور به نام «اندیشه‌های عرفانی در فرهنگ ایران و اسلام» چاپ شده است.

البته بعد از گذشت سه سال و ناامیدی از انتشار مقاله، آن را در ضمن مقالات دیگر انتقادی خود درباره مولانا به نام «ذره‌سان در پی آفتاب» به چاپ رسانید.

مقاله دیگر که از لحاظ تاریخ انتشار پیش از مقاله قبلی منتشر شده، از آقای مجید سلیمانی است تحت عنوان «از ابیات منقول در مقالات شمس» که ضمن سلسله مقالات و یادداشت‌های ایشان در نشریه بخارا به چاپ رسیده است. آقای سلیمانی علاوه بر اشعار فارسی به اشعار عربی نیز پرداخته‌اند، ولی قصد استقصای منابع و اختلاف قرائات اشعار را نداشته‌اند به هر روی، بحث سودمندی طرح کرده‌اند.

بقیه مقالات که به نوعی به ردیابی رباعیات مولانا در منابع قدیم می‌پردازد، غیر از یک مقاله «بازشناسی منبع ۳۸ رباعی منسوب به مولانا در متون ادبی و تاریخی» از ابراهیم رحیمی زنگنه و دیگران (۱۳۹۶) به مقالات مستخرج از رساله دکتری خانم مهناز نظامی اختصاص دارد که به ترتیب تاریخ انتشار عبارت‌اند از:

«ردیابی ۳۵ رباعی منسوب به مولانا در نسخ خطی و چاپی دیوان سنایی و متون کهن‌تر» (نظامی و دیگران: ۱۳۹۹)؛

«مآخذ نویافته ۷۵ رباعی از دیوان کبیر مولانا با تکیه بر نزه‌المجالس» (مشتاق مهر و دیگران ۱۴۰۰)؛

«ردیابی ۸۱ رباعی منسوب به مولانا در منابع متقدم» (مشتاق مهر و نظامی ۱۴۰۳)؛
«مآخذ نویافته هفتاد رباعی دخیل با سرایندهاگان ناشناس در دیوان کبیر» (نظامی و مشتاق مهر ۱۴۰۳)؛

«بررسی رباعیات مولانا براساس نظریه بینامتنیت ژنت باتکیه بر رباعیات شعرای متقدم» (نظامی و مشتاق مهر ۱۴۰۳)

فصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۱۷، شماره ۴۱، تابستان ۱۴۰۴ / ۱۰۷

این مقاله بعد از مقالات نامبرده و با استفاده از آنها، قصد دارد منابع کهن تر رباعیات مندرج در مقالات را با تأکید بر تاریخ کتابت نسخه‌های حاوی آنها استقصا کند و حتی الامکان قدیم‌ترین و اصیل‌ترین منبع مربوط به رباعیات را معرفی کند.

بحث و بررسی

شمس شاعر نیست و همچنان که مجید سلیمانی در نکته پایانی مقاله خود خاطر نشان کرده‌اند:

«ذوق ادبی و زبانی شمس در همه مقالات جلوه گر است و برخی سخنان نشر او به راستی به شعر می ماند و جای جای می توان تأثیر آن را در مولانا نشان داد اما... شمس نه در مقالات، نه جای دیگر، به انشای شعر یا نظمی شناخته نشده است خود او هم در مقالات اشاره‌ای به سروده‌ای از خود ندارد، بلکه اساساً دغدغه صورت سخن در او نیست» (سلیمانی، ۱۴۰۰: ۲۹۴).

به همین جهت ممکن است این نکته به نظر برسد که شمس اشعار از جمله رباعیاتی را از مولانا شنیده و در مجالس خویش بر زبان آورده باشد، اما نتیجه جست و جوی رباعیات مشترک در منابع متقدم، ثابت می کند که این رباعیات قطعاً از مولانا نیست. راز انعکاس این ابیات در آثار مولانا را باید در سیطره و نفوذ کامل شمس در مولانا و سرسپردگی و دلدادگی محض مولانا جست و جو کرد؛ چنان که مولانا هر چیز منسوب به شمس را متبرک و مقدس می شمارد و به عنوان یادگاری گران بها حفظ می کند و به خاطر می سپارد و در هر فرصتی بازگو می کند:

آن زلیخا از سپندان تا به عود نام جمله چیز یوسف کرده بود
نام او در نامها مکتوم کرد محرمان را سر آن معلوم کرد

(مولانا: ۴۰۵۷/۶-۴۰۵۸)

نکته‌ای که استاد فروزانفر در تأثیر مقالات شمس بر مثنوی گفته‌اند، به نوعی دیگر درباره تأثیر مقالات بر دیوان و دیگر آثار منشور مولانا نیز صادق است: «مقالات شمس تبریزی از حیث الفاظ و تعبيرات و قصص و مضامین در مثنوی تأثیری ژرف و روشن دارد و بسیاری از مشکلات مثنوی را می توان به وسیله آن بازگشود.» (فروزانفر، ۱۳۹۰: ۱۱).

اغلب رباعیاتی که در مقالات شمس به آن‌ها استشهاد شده، به صورت کامل آمده است، در مواردی هم، تنها به بیتی از یک رباعی استشهاد شده است، در این پژوهش با مقایسه‌ای که میان رباعیات مولانا و مقالات شمس انجام شد، مشخص گردید که در مجموع از ۵۴ رباعی مقالات شمس، ۴۰ رباعی در دیوان کبیر، مجالس سبعه و مکتوبات مولانا آمده است.

با جست‌وجوی منابع چاپی و نسخ خطی در دسترس از آثار متقدم، مشخص و اثبات گردید که ۳۴ رباعی از ۴۰ رباعی مشترک مقالات شمس با دیوان کبیر و دیگر آثار منشور مولانا متعلق به پیشینیان بوده و قطعاً از مولانا نیست. بر همین اساس به نوعی می‌توان اذعان کرد که رباعیات مشترک دیگر نیز، با وجود آن‌که در منابع پیشین یافت نشد، نمی‌تواند از مولانا باشد، چرا که اشعار بسیاری از شعرای متقدم یا به دست ما نرسیده یا تنها بخشی از آن در دسترس است.

علاوه بر ۴۰ رباعی مشترک بین مقالات شمس و آثار مولانا، ۱۴ رباعی دیگر نیز در مقالات شمس وجود دارد که در آثار مولانا نیامده است، در این پژوهش این ۱۴ رباعی نیز در منابع متقدم جست‌وجو گردید و تعدادی از آن‌ها در منابعی از آثار متقدم پیدا شد. در مجموع رباعیات مقالات شمس را، با توجه به تعلیقاتی که استاد موحد برای شماری از این رباعیات نگاشته‌اند، می‌توان در سه دسته جداگانه مورد نقد و بررسی قرار داد:

۱. رباعیات مشترک مقالات شمس و دیوان کبیر که در تعلیقات مقالات شمس مشخص شده‌اند؛

۲. رباعیات نویافته مشترک مقالات شمس و آثار مولانا؛

۳. رباعیاتی که در آثار مولانا نیامده است.

۱. رباعیات مشترک مقالات شمس و دیوان کبیر که در تعلیقات مقالات شمس مشخص شده‌اند

استاد موحد ۲۳ رباعی از رباعیات مشترک مقالات شمس و دیوان کبیر را، در تعلیقاتی که بر این اثر نگاشته‌اند، مشخص کرده‌اند. اما ایشان جز در دو مورد منبع متقدمی را برای این رباعیات ذکر ننموده‌اند، لذا در این قسمت به ارائه نتایج جست‌وجوی این ۲۳ رباعی،

در منابع چاپی و خطی متقدم می‌پردازیم:

۱.

در دل نگذارمت که افگار شوی در دیده ندارمت که بس خوار شوی

در جان کنت جای نه در دیده و دل تا در نفس بازپسین یار شوی

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۹۳ و ۱۱۸)

دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۳۲۴/۸ رباعی ۱۹۲۶)

منابع چاپی دیگر: نزه‌المجالس (شروانی، ۱۳۷۵: ۵۹۷ رباعی ۳۴۵۵) ناشناس

در اینجا باید توضیحی درباره نزه‌المجالس داده شود. نزه‌المجالس مجموعه ۴۱۳۹ رباعی است از حدود ۳۰۰ شاعر که ۲۹۲ تن از آنها توسط مصحح دانشمند کتاب، شادروان محمدامین ریاحی در تعلیقات کتاب معرفی شده‌اند. بیشتر این ۲۹۲ تن در قرن ششم و نیمه اول قرن هفتم می‌زیسته‌اند. از شاعران قرن پنجم و بعد از نیمه قرن هفتم به نام و شعر شمار معدودی برمی‌خوریم، اما از شاعران نخستین دوستانه شعر فارسی، از دوره سامانی و پیش از آن، نامی و شعری نیست: از رودکی و کسایی و شهید و دقیقی و فردوسی و هم‌روزگاران آنها.

قدیم‌ترین شعر در این کتاب، یک رباعی از فرخی سیستانی (متوفی ۴۲۹) و دو رباعی از عنصری بلخی (متوفی ۴۳۲) است. دو رباعی هم به نام ابن سینا و یکی به نام ابوسعید ابوالخیر آمده که آنها را باید یادگار شهرت علمی اولی و معروفیت عرفانی دومی بدانیم، نه از آوازه شاعری آنها (امین ریاحی ۱۳۷۵: ۱۷).

باتوجه به توضیحات مصحح و نکته‌ای که ایشان در مورد رباعیات منسوب به مولانا آورده‌اند، معلوم می‌شود که هیچ کدام از رباعیات مندرج در نزه‌المجالس نمی‌تواند از مولانا باشد: ۵۰ رباعی از رباعی‌هایی که در دیوان کبیر مولوی، بعد از آن همه دقت و وسواس علمی استاد فروزانفر، چاپ شده، در نزه‌المجالس هست و این می‌رساند که هیچ‌یک از آنها از مولوی نیست... این ترانه‌ها یا در سماع بر زبان مولوی رفته یا به خط او در جایی نوشته شده بوده است و بعدها مریدانی که دیوانش را جمع می‌کرده‌اند، آنها را از خود مولوی پنداشته‌اند (همان: ۵۶)

تاریخ تألیف کتاب بین سال‌های ۶۴۹-۶۲۲ و تاریخ کتابت تنها نسخه موجود آن در

کتابخانه علی امیری جاراالله در کتابخانه سلیمانیة استانبول، ۲۵ شوال ۱۳۹۱ است؛ از این رو، هیچ بیتی از مولانا در این نسخه وجود ندارد و هرچه در آن پیدا شود، قطعاً سروده مولانا نیست.

۲.

هش دار که وصل او به دستان ندهند   شیر از قده شرع به مستان ندهند
آنجا که مجردان به هم بنشینند   یک جرعه به خویشان پرستان ندهند

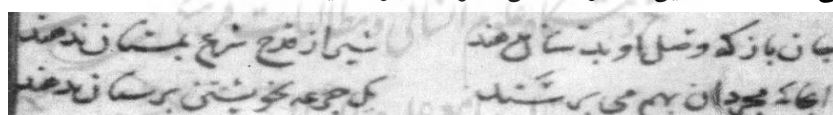
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۱۳۸ و ۷۵۷)

دیوان کبیر (مولوی ۱۳۶۳: ۱۲۵ رباعی ۷۳۸) آمده است.

منابع چاپی دیگر: مرصادالعباد (نجم رازی، ۱۳۸۹: ۲۲۲)^۱

مرصادالعباد بنا به تحقیق مصحح آن در بین سال‌های ۶۲۰-۶۱۸ تألیف نهایی و به علاءالدین کی قباد سلجوقی اهدا شده و قدیم‌ترین نسخه خطی آن که اساس تصحیح کتاب بوده، ۲۲ رمضان ۶۸۴ است که تقریباً هیچ نسخه خطی‌ای تا آن تاریخ از دیوان و به تبع آن رباعیات مولانا در دست نیست. در نتیجه رباعیات موجود در مرصادالعباد نمی‌تواند از مولانا باشد (امین ریاحی ۱۳۸۹: ۱۰۶-۵۴).

منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۱۰۸ ف، مجموعه اشعار، بخش ۶ شماره ۳۶۳۳، دانشگاه تهران (کتابت ۷۳۰ق) در صفحه ۴ بخش سلوک، بدون ذکر نام شاعر آمده است. گفتنی است که در این مجموعه کهن شعری از مولانا نیامده است.

۳.

گیرم که ز پنداشت برستی آخر   آن بت که ز پنداشت برستی باقی ست

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۱۵۰)

بیت فوق با کمی تفاوت در یک رباعی از دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۶۱ رباعی ۳۶۰)

---

۱. استاد موحد در تعلیقات مقالات شمس، «مرصادالعباد» را نیز به عنوان منبع دیگری برای این رباعی ذکر کرده‌اند.

چنین آمده است:

تا با تو ز هستی تو هستی باقی ست
ایمن منشین که بت پرستی باقی ست
گیرم بت پندار شکستی آخر
آن بت که ز پندار برستی باقی ست
منابع چاپی دیگر: در اوراد الاحباب (باخرزی، ۱۳۸۳: ۲۰۸) بیت اول رباعی فوق آمده است.

در دیوان شیخ احمد جام (۱۳۷۷: ۴۵۴) نیز رباعی فوق با تفاوت‌هایی چنین آمده است:
تا یک سر موی از تو هستی باقی ست
آیین دکان خود پرستی باقی ست
گفتی بت پندار شکستم رستم
آن بت که ز پندار شکستی باقی ست
این رباعی در تذکره آشکده (بیگدلی، ۱۳۳۷: ۷۵) نیز، به شیخ احمد جام منسوب است.
در دیوان اوحدالدین کرمانی (۱۳۶۶: ۲۵۱ رباعی ۱۲۸۸) یک رباعی شبیه رباعی ۳۶۰ دیوان کبیر چنین آمده است:

مادام که بار عقل هستی باقی ست
از ظلمت جهل وانرستی باقی ست
اندر نظر روح تو تا ما و من است
در نفس تو شرک و بت پرستی باقی ست
با کمی تغییر در رباعیات سعدی (۱۳۹۶: ۲۹) نیز، آمده است.
* با توجه به منابع مذکور این رباعی نمی‌تواند از سعدی باشد، بنابراین انتساب آن به احمد جام اقوی است.

۴.

تا ایمان کفر و کفر ایمان نشود
یک بنده حق به حق مسلمان نشود
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۱۶۰)

بیت دوم از رباعی زیر در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۱۳۶ رباعی ۸۰۴) است:
تا مدرسه و مناره ویران نشود
اسباب قلندری بسامان نشود
تا ایمان کفر و کفر ایمان نشود
یک بنده حق به حق مسلمان نشود
منابع چاپی دیگر: در اوراد الاحباب (باخرزی، ۱۳۸۳: ۲۴۸) بیت اول این رباعی آمده است.

در دیوان اوحدالدین کرمانی (۱۳۶۶: ۲۵۲ رباعی ۱۲۹۸) یک رباعی شبیه به رباعی ۸۰۴ دیوان کبیر چنین آمده است:

تا خانقه حرص تو ویران نشود   دشوار زمانه بر تو آسان نشود
تا بر سر آرزوی خویشتن پانتهی   این کافر نفس تو مسلمان نشود

آقای صادری در رساله دکتري خویش در بخش رباعیات مشترک خیام و مولوی، این رباعی را از منابع متأخری از رباعیات خیام چون نسخه برلین (۸۶۷ق)، نخجوانی (قرن نهم به بعد)، پاریس (۹۰۲ق)، استانبول (۹۱۸ق) نقل کرده است (صادری، ۱۳۹۳: ۱۷۳).

* در کل با توجه به اینکه در محتوا و ساختار یک رباعی شبیه به رباعی مورد بحث، در دیوان اوحدالدین آمده است، می توان گفت که احتمالاً این رباعی پیش از روزگار اوحدالدین سروده شده و سپس مورد توجه صوفیه از جمله اوحدالدین کرمانی، شمس و مولانا واقع گردیده است، وجود این رباعی در منابع متعدد و متأخری از رباعیات خیام نیز تا حدودی، این نظر را تقویت می کند که رباعی مذکور یک رباعی رایج در عصر پیش از مولانا بوده است.

۵.

اندر طلب دوست همی بشتابم   عمرم به کران رسید و من در خوابم
گیرم که وصال دوست در خواهم یافت   آن عمر گذشته را کجا دریا بم

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۷۱۵/۱۶۲)

این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۱۸۹ رباعی ۱۱۱۹) آمده است.

منابع چاپی دیگر: لباب الالباب (عوفی، ۱۳۶۱: ۵۳۷/۵۰) ابوالحسن علی بن جولوغ الفرخی السجزی، دیوان فرخی سیستانی (۱۳۸۸: ۴۴۷، رباعی ۸۸۱۵)، مصراع نخست در دیوان فرخی با اندکی تفاوت، مانند تذکره لباب الالباب چنین آمده است: «تا در طلب دوست همی بشتابم».

۶.

مردانه و مرد رنگ باید بودن   ورنه به هزار ننگ باید بودن

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۱۸۹)

این بیت در سه رباعی از دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۲۴۳ رباعی ۱۴۴۵/۱۴۴۶/۱۴۴۷) آمده است.^۱

۱. در دیوان کبیر سه رباعی آمده که به اشکال مختلف این بیت را تضمین کرده است. شاید این بیت از

فصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۱۷، شماره ۴۱، تابستان ۱۴۰۴ / ۱۱۳

منابع چاپی دیگر: این بیت، بیت دوم از یک رباعی سنایی (۱۳۸۸: ۱۱۶۰، رباعی ۳۹۹) است:

اندر دریا نهنگ باید بودن   و اندر صحرا پلنگ باید بودن
مردانه و مرد رنگ باید بودن   و رنه به هزار ننگ باید بودن

در دوزخ اگر زلف تو در چنگ آید   از حال بهشتیان مرا ننگ آید

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۱۹۶)

بیت دوم این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۱۳۹ رباعی ۸۲۱) چنین آمده است:
گر بی تو به صحرای بهشتم خوانند   صحرای بهشت در دلم تنگ آید
منابع چاپی دیگر: کشف الاسرار و عدة الابرار (میبدی، ۱۳۶۳: ۲۵۰/۸ و ۲۳۸/۲ و ۳۲/۱)
تبصرة المبتدی و تذكرة المنتهی (قونوی، ۱۳۶۴: ۱۱۵)

منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۵۵۷/۳ ف، «تبصرة المبتدی و تذكرة المنتهی»، دانشگاه تهران (کتابت ۶۶۰ق) این رباعی در صفحه ۸۳ چنین آمده است:

دروغ زلف تو در چنگ آید ، از حال بهشتیان مرا ننگ آید
و زیت تو بجزای بهشتم خوانند ، صحرای بهشت در دلم تنگ آید

۸

مه را اثری به روی او می ماند   چیزیش بدان فرشته خو می ماند
نی نی ز کجا تا به کجا، مه که بود؟   جان بنده او، بدو خود او می ماند

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۰۳)

شاعری دیگر بوده که شمس خوانده و مولانا آن را دوست داشته و در سه رباعی تضمین کرده است.
(موحد ۵۰۳)

بیزار ز لعل و سنگ باید بودن	با هر دو جهان چو رنگ باید بودن
ور نی به هزار ننگ باید بودن (۲۴۳/۸، رباعی ۱۴۴۵)	مردانه و مرد رنگ باید بودن
با رنگ عدو، پلنگ باید بودن	با روی بتان، چو رنگ باید بودن
ور نه به هزار ننگ باید بودن (۲۴۳/۸، رباعی ۱۴۴۶)	مردانه و مرد رنگ باید بودن
مردانه و مرد رنگ باید بودن	در عشق تو شوخ و سنگ باید بودن
ور نی به هزار ننگ باید بودن (۲۴۳/۸، رباعی ۱۴۴۷)	با جان خودم به جنگ باید بودن

این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۱۱۱ رباعی ۶۵۵) آمده است.
منابع چاپی دیگر: در نزهه المجالس (۱۳۷۵: ۳۰۰) رباعی شماره ۱۱۵۳ به سید اشرف
(سید حسن غزنوی ملقب به اشرف - متوفی در ۵۵۵ یا ۵۵۷ که رباعیات منسوب به او در
نزهه المجالس به نام سید اشرف غزنوی آمده است) نسبت داده شده است، ولی همچنان که
استاد ریاحی یادآوری کرده‌اند رباعی در دیوان چاپی سید حسن غزنوی نیست. همچنین
ایشان افزوده‌اند که رباعی در مونس الاحرار (۲/ ۱۲۰۹) بی نام شاعر آمده (ریاحی ۱۳۷۵:
۳۰۰).

منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۱۴۵۹۰، سفینه تبریز (۷۲۳-۷۲۱ق)، کتابخانه
مجلس، یک بار در بخش امالی در صفحه ۲۶۷ و بار دیگر در «خلاصه الأشعار فی الرباعیات»
در صفحه ۳۰۲ منسوب به قطب‌الدین عتیقی است:

در کوی تو عاشقان فرایند و روند خون جگر از دیده گشایند و روند
من بر در تو چو خاک مادام مقیم ورنه دگران چو باد آیند و روند
نی غلامم ز کجا اور ز کجا جان بجای آورد خود را با نند
حیرت بر آن ز سینه خومی با نند

۹.

در کوی تو عاشقان فرایند و روند خون جگر از دیده گشایند و روند
من بر در تو چو خاک مادام مقیم ورنه دگران چو باد آیند و روند
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۱۰)

این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۱۲۴ رباعی ۷۳۱) آمده است.

* در دیوان (عراقی، ۱۳۶۳: ۲۵۴) نیز آمده است.

منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۱۴۵۹۰، سفینه تبریز، کتابخانه مجلس
(کتابت ۷۲۳-۷۲۱ق)، در صفحه ۲۶۷ در قسمت امالی، به نام اوحدالدین کرمانی چنین
آمده است:

در کوی تو عاشقان فرایند و روند خون جگر از دیده گشایند و روند
من بر در تو مقیم مادام چو خاک ورنه دگران چو باد آیند و روند

۱. با وجود این که این سفینه بین سال‌های ۷۲۱ تا ۷۲۳ هجری نگاشته شده است، اما اثری از اشعار مولانا در
آن نیست و بر همین اساس می‌توان نتیجه گرفت که نویسنده این سفینه به آثار و اشعار مولوی دسترسی
نداشته است و اگر غیر از این بود قطعاً اشعاری از این عارف بزرگ را به مجموعه تألیفی خود می‌افزود.

فصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۱۷، شماره ۴۱، تابستان ۱۴۰۴ / ۱۱۵

نسخه شماره ۱۰۸ ف، مجموعه اشعار، بخش ۶ شماره ۳۶۳۳، دانشگاه تهران (کتابت ۷۳۰ ق)، در صفحه ۴۱ با کمی تفاوت نسبت به سفینه تبریز، چنین آمده است (در این مجموعه نیز به مانند سفینه تبریز، شعری از مولانا نیامده است)

دگر می توانم برآید و بوند
هرگز نهم ز مهر کس بر دل داغ
گر آب دهی مرا گر آتش باری
در پیش نهاد به جای خورشید چراغ

۱۰

آنی که به صد شفاعت و صد زاری
بر پات یکی بوسه دهم نگذاری
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۱۷)

بیت دوم این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۲۹۶ رباعی ۱۷۵۸) چنین آمده است:
گر آب دهی مرا گر آتش باری
سلطان ولایتی و فرمانداری
* منبع دیگری برای این رباعی یافت نشد.

۱۱

گر با دگری مجلس می سازم و لاغ
هرگز نهم ز مهر کس بر دل داغ
آری چو فرو شود کسی را خورشید
در پیش نهاد به جای خورشید چراغ
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۳۴/۸۰۵)

این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۱۷۸ رباعی ۱۰۵۲) آمده است.
منابع چاپی دیگر: نزهه المجالس (۱۳۷۵: ۵۵۰، رباعی ۳۱۰۵ ناشناس)، نامه های
عین القضاة (۱۳۷۷: ۱/ ۲۲). سید احمد بهشتی در کتاب رباعی نامه (۱۳۵۶، ۹۱ رباعی ۱۷)
رباعی فوق را از عین القضاة همدانی می داند.
منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۱۶۶ ف، مکاتبات عین القضاة، کتابخانه مرکزی
دانشگاه تهران (کتابت ۶۶۸ ق)، در صفحه ۱۱ آمده است:

گر با دگری مجلس می سازم و لاغ
هرگز نهم ز مهر کس بر دل داغ
آری چو فرو شود کسی را خورشید
در پیش نهاد به جای خورشید چراغ

۱۲

احوال فلک به جملگی می دانند
آن ها که محققان و رهینانند
لیکن به کرم پرده کس ندرانند
زان سان که زمانه می رود می رانند
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۵۰)

این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۱۲۳ رباعی ۷۲۴) آمده است.
منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۵۶۴ ف، دانشگاه تهران و شماره ۲۳۸ حالت
افندی (کتابخانه سلیمانیه)، سفینه اشعار، (کتابت سده هشتم) در صفحه ۹۶ این رباعی به
اوحدالدین کرمانی منسوب است.

زها که بختان دره میانند احوال ترا یکایکان دانند
لیکن کرم پرده کس ندانند زانسان که زمانه میزدی مانند

در این سفینه علاوه بر اوحدالدین از شعرای دیگری چون سنایی، عطار، مولانا و... نیز،
اشعاری آمده است، رباعی مذکور در بخش رباعیات اوحدالدین کرمانی که بیش از سی
صفحه است، درج شده و به او منسوب است. در ادامه رباعیات اوحدالدین نیز، اشعاری از
مولانا آورده شده است؛ بنابراین کاتب این سفینه قطعاً به نسخه‌ای کهن از رباعیات
اوحدالدین دسترسی داشته که با نسخه ایاصوفیه دیوان اوحدالدین تفاوت داشته است؛
چراکه این رباعی در آن نسخه نیامده است.

۱۳.

ای ماه بر آمدی و تابان گشتی   گرد فلک خویش خرامان گشتی
چون دانستی برابر جان گشتی   ناگاه فروشدی و پنهان گشتی

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۵۲)

این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۲۸۳ رباعی ۱۶۸۰) آمده است.
منابع چاپی دیگر: کشف الاسرار (میلدی، ۱۳۶۳: ۳/۳۸۶ و ۱/۲۸۰)، نامه‌های
عین القضاة (۱۳۷۷: ۲/۲۱۰)، رساله سوانح العشاق از مجموعه آثار فارسی (احمد غزالی،
۱۳۷۶: ۱۱۶).

منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۲۷۶۸ ف، سوانح العشاق، دانشگاه تهران
(کتابت ۶۸۸ ق) در صفحه ۱۵ آمده است. در بخش دوم نسخه شماره ۱۶۶ ف، مکاتبات
عین القضاة همدانی، دانشگاه تهران (۶۶۸ ق)، در صفحه ۶۵ چنین آمده است:

ای ماه بر آمدی و تابان گشتی   گرد فلک خویش خرامان گشتی
چون دانستی برابر جان گشتی   ناگاه فروشدی و پنهان گشتی

۱۴.

باد آمد و گل بر سر می خواران ریخت   یار آمد و مُل در قدح یاران ریخت
آن سنبل و گل رونق عطاران برد   و آن نرگس مست خون هشیاران ریخت
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۵۶ و ۲۵۵)

این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۲۱ رباعی ۱۲۱) آمده است.
منابع چاپی دیگر: نزهه المجالس (شروانی، ۱۳۷۵: ۳۵۰، رباعی ۱۵۶۵ مهستی)، دیوان
(مهستی، ۱۳۹۱: ۴۷)، دیوان (ظهیرالدین فاریابی، ۱۳۸۱: ۲۶۰ رباعی ۶).

منابع دیگر از نسخ خطی: سفینه تبریز (۷۲۳-۷۲۱ق) در قسمت «خلاصه الاشعار
فی الرباعیات» در صفحه ۳۰۲ به ظهیرالدین فاریابی منسوب است:

باد آمد و گل بر سر خواران ریخت   یار آمد و مُل در قدح یاران ریخت
آن سنبل و گل رونق عطاران برد   و آن نرگس مست خون هشیاران ریخت

همچنین در سه نسخه زیر از دیوان ظهیر نیز آمده است:

نسخه شماره ۲۰۰ف، دانشگاه تهران (کتابت ۷۱۷ق)، در صفحه ۷۶، نسخه شماره
۱۳۱ف، دانشگاه تهران (کتابت ۷۶۰ق)، در صفحه ۱۲۲، نسخه شماره ۱۷۰ف، مجموعه
دوازده دیوان، بی تا (احتمالاً از قرن ۸)

* باتوجه به این که رباعی فوق علاوه بر سفینه تبریز، در نسخ متعددی از دیوان ظهیرالدین
فاریابی نیز آمده است بر همین اساس انتساب آن به ظهیرالدین اقوی است.

۱۵.

عشقی نه به اندازه ما در سرماست   وین طرفه که بار ما فزون از خر ماست
و آنجا که جمال و حسن آن دلبر ماست   ما در خور او نه اییم، او در خور ماست
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۵۶)

این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۲۷ رباعی ۱۵۷) آمده است.
منابع چاپی دیگر: کشف الاسرار (میبدی، ۱۳۶۳: ۴۴۰/۱)، مجموعه آثار فارسی احمد
غزالی در متن سوانح، بیت دوم آن آمده، ولی در نسخه بدل های آن بیت اول نیز هست
(غزالی، ۱۳۷۶: ۱۳۲)

منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۲۷۶۸ف، سوانح العشاق، دانشگاه تهران

(کتابت ۶۸۸ق) در صفحه ۲ آمده است:

ز لجام دل خوش تر دلبر ما است مادر خوروی نه ایم او در خورماست

نسخه شماره ۲۴۳ ف، کشف الاسرار، دانشگاه تهران، (سده ۷ و یا ۸) در صفحه ۱۹۲،

بیت دوم.

نسخه شماره ۱۴۵۹۰، سفینه تبریز، کتابخانه مجلس، (کتابت ۷۲۳-۷۲۱ق)، در بخش رسالات، رساله سوانح العشاق، در صفحه ۳۴۲ بیت دوم این رباعی آمده است.

۱۶.

گر دل طلبم بر سر کویت بینم   و ر جان طلبم بر سر مویت بینم
از غایت تشنگی اگر آب خورم   در کوزه همه خیال رویت بینم

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۵۶)

این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۲۱۲ رباعی ۱۲۵۷) آمده است. مصرع چهارم این رباعی در آن این گونه آمده:

«در آب همه خیال رویت بینم»

* در پانوشت مقالات شمس از نسخه ای دیگر به جای «در کوزه» «در آب» آمده است که صحیح تر به نظر می آید.

منابع چاپی دیگر: یک رباعی در دیوان انوری در مصرع پایانی و تا حدودی در محتوا با رباعی فوق یکی است:

بر آتش هجر عمری ار بنشینم   بر خاک در تو بدل نگزینم

از باد همه نسیم زلفت بویم   در آب همه خیال رویت بینم

(انوری، ۱۳۴۰: ۱۰۱۵ رباعی ۳۲۴)

منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه ۲۵۱/۱۰، دیوان انوری، کتابخانه مجتبی مینوی، (کتابت ۶۹۹ق) در صفحه ۹۷ یک رباعی آمده که در مصرع چهارم و محتوا به رباعی فوق

شبهت دارد:

در آتش هجر عمری ار بنشینم   بر خاک در تو بدل نگزینم
از باد همه نسیم زلفت بویم   در آب همه خیال رویت بینم

۱۷.

خود حال دلی بود پریشان تر از این؟   یا کار کسی بی سروسامان تر از این

فصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۱۷، شماره ۴۱، تابستان ۱۴۰۴ / ۱۱۹

اندر عالم که دید محنت زده‌ای سرگشته روزگار، حیران‌تر از این؟
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۵۶)

این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۲۵۵ رباعی ۱۵۱۴) آمده است.
منابع چاپی دیگر: نزهه المجالس (شروانی، ۱۳۷۵: ۶۶۴ رباعی ۳۹۷۰) محمد غزنوی،
مرصادالعباد (رازی، ۱۳۸۹: ۳۸۰).
منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۶۷۲، مرصادالعباد، کتابخانه مجلس شورا
(کتابت ۶۹۷ ق) در صفحه ۲۰۵ رباعی مذکور چنین آمده است:

ای دل برو از عاقبت اندیشان باش / در عالم بیگانگی از خویشان باش
گر باد صبا مرکب خود می خواهی / خاک قدم مرکب درویشان باش

۱۸.

ای دل برو از عاقبت اندیشان باش / در عالم بیگانگی از خویشان باش
گر باد صبا مرکب خود می خواهی / خاک قدم مرکب درویشان باش
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۵۶ و ۲۵۷)

این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۱۶۸ رباعی ۹۹۵) آمده است.

* در منابع متقدم یافت نشد.

۱۹.

خود را چو دم ز یار محرم یابی / در عمر نصیب خویش آن دم یابی
ز نهار که ضایع نکنی آن دم را / زیرا که چنان دمی دگر کم یابی
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۷۷)

این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۲۸۰ رباعی ۱۶۶۷) آمده است.

منابع چاپی دیگر: نزهه المجالس (شروانی، ۱۳۷۵: ۱۷۷ رباعی ۲۴۰) صدر خجندی،
رباعیات اوحدالدین (۱۳۶۶: ۱۷۵، رباعی ۶۵۵).

منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۱۴۲۲ ف، دیوان اوحدالدین کرمانی (ف ۶۳۵ ق)،
کتابخانه ایاصوفیه ترکیه، دانشگاه تهران (کتابت ۷۰۶ ق) در صفحه ۴۴۵ آمده است:

خود را چو دم ز یار محرم یابی / از عمر نصیب خویش آن دم یابی
ز نهار که ضایع نکنی آن دم را / باشد که چنان دمی دگر کم یابی

۲۰.

رویم چو زر زمانه می بین و می پرس / این اشک چو ناردانه می بین و می پرس
احوال درون خانه از من مطلب / خون بر در آستانه می بین و می پرس
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۷۷)

این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۱۶۶ رباعی ۹۸۰) آمده است.^۱
منابع چاپی دیگر: سندبادنامه (سمرقندی، ۱۳۳۳: ۹۶).

منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۱۴۵۹۰، سفینه تبریز، کتابخانه مجلس
(کتابت ۷۲۳-۷۲۱ق)، در بخش رساله ها، رساله «فی طریق الآخرة»، در صفحه ۳۴۰ مصرع
چهارم این رباعی آمده است.

در نسخه شماره ۱۰۰۷۱/۳۰، کتابخانه مجلس، این نسخه در سال ۷۰۸ق از روی نسخه
اصل که در سال ۶۵۶ق نوشته شده، استنساخ شده است. این رباعی در صفحه ۵۳ نسخه
مذکور آمده است.

۲۱.

آن بت که جمال و زینت مجلس ماست / در مجلس ما نیست ندانم که کجاست
سروست بلند و قامتی دارد راست / بی قامت او قیامت از ما برخاست
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۰/۶۱۸)

این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۲۷ رباعی ۱۵۸) آمده است.

منابع چاپی دیگر: در کتاب المضاف إلى بدایع الأزمان فی وقایع کرمان که در مورد
وقایع کرمان از سال ۶۰۳ تا ۶۱۲ است، بیتی آمده که مصرع اول آن با مصرع پایانی رباعی
فوق تقریباً یکی است:

از قامت تو قیامت از ما برخاست / بالات مریزاد که چستت بالاست

(کرمانی، ۱۳۳۱: ۲۴)

شایان ذکر است که در مقالات شمس رباعی فوق در ضمن داستانی کوتاه از زبان یکی
از شخصیت های داستان نقل شده است^۲، بر همین اساس می توان گفت که رباعی مذکور

۱. استاد موحد از منابع متقدم این رباعی به سندبادنامه نیز اشاره کرده اند.

۲. «اتابک دو سه بار دست بر سر خود زد. گفتند بالای منبر برآمد، توحید گفتش این بود:

فصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۱۷، شماره ۴۱، تابستان ۱۴۰۴ / ۱۲۱

قطعاً متعلق به شعرای پیشین است و ای بسا مولانا آن را از شمس شنیده و در مجالس خویش بر زبان آورده است.

۲۲.

از نی، شکرینه، به مدارا سازند   از پيله به روزگار دیبا سازند
آهسته روی پیشه کن و صبر نما   کز غوره به روزگار حلوا سازند
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۶۲۶/۲۸)

این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۱۱۷ رباعی ۶۸۹) آمده است.

* در منبع دیگری یافت نشد.

۲۳.

ای گرسنه وصل تو سیران جهان   لرزان ز فراق تو دلیران جهان
با چشم تو آهوان چه دارند به دست   ای زلف تو پایبند شیران جهان
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۶۵۵/۵۷)

این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۲۳۹ رباعی ۱۴۲۲) آمده است.

منابع چاپی دیگر: در کتاب اشعار فارسی کاشی‌های تخت سلیمان این رباعی با کمی تفاوت چنین آمده است:

ای گرسنه مهر تو سیران جهان   ترسان ز فراق تو دلیران جهان
با چشم تو آهوان چه دارند به دست   ای زلف تو پای‌بند شیران جهان

نگارنده در مورد این رباعی می‌نویسد: «این رباعی به دلیل این که روی چند ظرف زرین فام متعلق به اوایل سده هفتم هجری آمده است نمی‌تواند از آن مولانا باشد که در سال (۶۰۴) هجری متولد شده است. رباعی مذکور روی چند ظرف تاریخ‌دار آمده و یکی از آن ظروف بشقاب زرین فام ساخته شده در سال ۶۱۳ هجری است که به شماره ۱۵۲۸ در موزه هنر اسلامی برلین غربی نگهداری می‌شود و در این تاریخ مولانا نه ساله بوده است»

آن بت که جمال و زینت مجلس ماست   در مجلس ما نیست ندانم که کجاست

سروی است بلند و قامتی دارد راست   بی قامت او قیامت از ما برخواست

این بگفت، و گفت که تا آن پسر نیاید وعظ نگویم و فرمود رئیس که پسر را بیارید، در حمام گل بر سرش بود، آب بر سر ریخت و برون آمد، به وعظ حاضر شد، برابر تخت بنشست. آنگاه وعظ آغاز کرد.

۱۲۲ / رباعیات مقالات شمس تبریزی از مولانا نیست / مشتاق مهر و ...

(قوچانی، ۱۳۷۱: ۶۷).

از ۲۳ رباعی مشترک بررسی شده در این بخش، استاد موحد تنها برای دو رباعی به شماره ۷۳۸ و ۹۸۰ از دیوان کبیر، به منابع متقدم اشاره کرده‌اند که در این پژوهش برای این دو رباعی هم، منابع متقدم دیگری ذکر شده است. در این بخش در مجموع برای ۱۸ رباعی مشترک منابعی چاپی و خطی از آثار متقدم ذکر گردید. رباعی شماره ۱۶ نیز، در محتوا، ساختار و یک مصرع با یک رباعی از انوری مشترک بود.

رباعی شماره ۲۱ (۱۵۸ دیوان کبیر) نیز، در مقالات شمس با توجه به قرائن درون‌متنی، از زبان یکی از شخصیت‌های داستان نقل شده است و بر همین اساس نمی‌تواند از مولانا باشد. سه رباعی دیگر نیز در هیچ‌یک از منابع متقدم در دسترس یافت نشد.

۲. رباعیات نویافته مشترک مقالات شمس و آثار مولانا

علاوه بر ۲۳ رباعی مشترک دیوان کبیر و مقالات شمس که استاد موحد در تعلیقات به آن اشاره کرده‌اند، ۱۷ رباعی مشترک دیگر نیز، بین مقالات شمس و آثار منظوم و منثور مولانا وجود دارد که در این بخش به بیان نتایج جست‌وجوی آن‌ها در منابع متقدم می‌پردازیم. البته شایان ذکر است که مصحح محترم برای سه مورد از این ۱۷ رباعی، منابعی از آثار متقدم ذکر کرده‌اند که در پی‌نوشت آورده شده است.

۲۴.

گفتی که ترا اشک چرا گلگون شد؟ چون پرسیدی، راست بگویم چون شد
خونابه سودای تو می‌ریخت دلم ناگاه ز راه دیده‌ام بیرون شد

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۷۶)

این رباعی در مجلس سوم از مجالس مولانا (مولوی ۱۳۷۲: ۸۲) نیز به کار رفته است.

منابع چاپی دیگر: نزهه‌المجالس (خلیل شروانی ۱۳۷۵: ۲۵۴، رباعی ۷۹۹) فخرالدین مبارک‌شاه).

۲۵.

ره‌ره چو چکیده خون بینی جایی پی بر که به چشم من برون آرد سر

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۸۰)

فصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۱۷، شماره ۴۱، تابستان ۱۴۰۴ / ۱۲۳

بیت فوق، بیت دوم از یک رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۱۵۴/۸ رباعی ۹۰۹) است:

هر کار که او به تو همی دارد در   بر می‌شکنی می‌کنی از ناز عبر
ره‌ره چو چکیده خون بینی جایی   پی بر که ز چشم ما برون آرد سر

منابع چاپی دیگر: در دیوان قاضی شمس‌الدین محمد بن عبدالکریم طبسی (متوفای ۶۲۴ هجری قمری) آمده است:

از هر سخنی که در غمت دارد در   بر خاک ز دیده اشک می‌بارد بر
ره‌ره چو چکیده خون بینی جایی   پی بر که ز چشم من برون آرد سر

(طبسی، ۱۳۴۳: ۱۳۰ رباعی ۵)

منابع دیگر از نسخ خطی: مجموعه اشعار، دیوان طبسی، از روی نسخه چستر بییتی، کتابخانه ملی ایرلند، کتابخانه مرحوم استاد مجتبی مینوی، سال کتابت ۶۹۹ ق، میکروفیلم عکسی شماره ۲۵۰، ص ۲۸ از رباعیات شمس‌الدین طبسی است:

هر کس که به کار خویش سرگشته شود   آن به باشد که بر سر رشته شود
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۱۵۵)

بیت فوق با اندک تفاوتی در مجالس سبعه (مولوی، ۱۳۷۲: ۲۲) نیز آمده است.

منابع چاپی دیگر: کشف الاسرار (میلدی، ۱۳۶۳: ۷۳۴/۳)

۲۷.

مه دوش به بالین تو آمد به سرای   گفتم که ز غیرتش بگویم سروپای
مه کیست که او با تو نشیند یک‌جای   شب‌گرد جهان دیده انگشت‌نمای

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۰۳ و ۲۰۴)

این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۲۷۷، رباعی ۱۶۴۶) آمده است.

منابع چاپی دیگر: رباعی فوق در نزه‌المجالس (۱۳۷۵: ۵۵۰، رباعی ۳۱۱۰) به سنایی

نسبت داده شده، ولی در دیوان او نیامده است. در مجلس دوم از مجالس سبعه (مولوی،

۱۳۷۲: ۶۶ و ۶۵) نیز آمده است.

در مقاله «سفالگران کاشان و شعر فارسی» نگارنده در مورد تصویر کاشی‌ای که رباعی فوق بر آن نگاشته شده است، می‌نویسد: «متعلق به بشقاب زرین‌فامی است که در ماه شوال ۶۱۳ ق ساخته شده است. این بشقاب در موزه ملی ایران نگهداری می‌شود. در حاشیه این بشقاب یکی از رباعیات منسوب به مولانا نوشته شده است. چون مولانا در زمان ساخت این بشقاب نه ساله بوده، این انتساب نادرست است» (قوچانی، ۱۳۷۳: ۳۶).

۲۸.

باز آی کز آنچه بودی افزون باشی   ور تا به کنون نبودی اکنون باشی
آنی که به وقت جنگ جانی و جهان   بنگر که به وقت آشتی چون باشی

(شمس تبریزی ۱۳۹۱: ۲۳۴)^۱

در مکتوبات مولانا بیت اول این رباعی آمده است (مولوی، ۱۳۷۱: ۱۴۴).

منابع چاپی دیگر: هر دو بیت آن در مرصادالعباد نیز آمده است (رازی، ۱۳۸۹: ۹۶).

۲۹.

ای در طلب گره‌کشایی مرده   در وصل بزاده در جدایی مرده
ای بر لب بحر تشنه در خواب شده   ای بر سر گنج وز گدایی مرده

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۴۱ و ۵۵/۶۵۳)^۲

این رباعی در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۲۶۹، رباعی ۱۶۰۱) آمده است.

منابع چاپی دیگر: مختارنامه (عطار، ۱۳۵۸: ۷۴، رباعی ۸)، دیوان بابا افضل (کاشانی، ۱۳۶۳: ۱۷۶، رباعی ۵۰۸)، تاریخ جهانگشا (جوینی، ۱۳۹۲: ۸۴/۲)، سفینه کهن رباعیات (مرادی و وفایی، ۱۳۹۵: ۳۰۵، رباعی ۱۱۶۸) کمال اسماعیل). کشف الحقایق (نسفی، ۱۳۵۹: ۳۱)

---

۱. استاد موحد از منابع متقدم این رباعی به مرصادالعباد نیز اشاره کرده‌اند (شمس تبریزی، ۱۳۹۱: تعلیقات ۵۳۰).

۲. استاد موحد در تعلیقات مربوط به صفحه ۲۴۱ از جلد اول، هیچ توضیحی راجع به مأخذ رباعی نیاورده‌اند، ولی در تعلیقات صفحه ۶۵۳/۵۵ جلد دوم که تنها مصراع اول رباعی آمده، راجع به مأخذ آن فرموده‌اند: تمام این رباعی که از عطار است، در دفتر اول مقالات صفحه ۲۴۱ آمده است (۸۹۹/۳۰۱) و در تعلیقات ۶۷۸/۸۰ نیز که همان مصراع اول آمده، افزوده‌اند: تمام آن در جهانگشای جوینی آمده است (۹۱۳/۳۱۵).

فصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۱۷، شماره ۴۱، تابستان ۱۴۰۴ / ۱۲۵

منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۶۱۱۸ ف، دانشگاه تهران، معارف محقق ترمذی (کتابت ۶۸۷ ق) در صفحه ۴۷ فقط بیت اول این رباعی آمده است:

**ای در طلب کرم کنای مرد
در وصل نیاز و ز جلدان**

نسخه شماره ۱۳۸۰/۲ ف، کلیات عطار، بخش مختارنامه، نام کاتب: ابوبکر بن علی بن محمد اسفراینی معروف به باکان، دانشگاه تهران (کتابت ۷۳۱ ق) در صفحه ۷۴ چنین آمده است:

**ای محفل کرم کنای مرد | ای در وصل نیاز و ز جلدان
ای در طلب کرم کنای مرد | ای بر سر کرم کنای مرد**

* این رباعی از منابعی متأخر به دیوان بابا افضل راه یافته است؛ بنابراین با توجه به تقدم تاریخ کتابت نسخه مذکور از مختارنامه، نسبت به منابع دیوان بابا افضل، احتمال انتساب این رباعی به عطار بیشتر است.

۳۰

نه خادم کس بود نه مخدوم کسی انصاف بده که خوش جهانی دارد

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۳۰۶)

در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۸۶، رباعی ۵۰۶) رباعی مذکور به این صورت آمده است:

آن کس که ز چرخ نیم نانی دارد   وز بهر مقام آشیانی دارد
نی طالب کس بود نه مطلوب کسی   گو شاد بزی که خوش جهانی دارد

منابع چاپی دیگر: در نزهه المجالس (۱۳۷۵: ۱۵۰، رباعی ۶۵) با کمی تغییر به نام عزیزالدین طغرای آمده است. در *مرزبان نامه* نیز، طبق نزهه المجالس آمده است (روایندی، ۱۳۶۷: ۱۶۴)، دیوان بابا افضل (کاشانی، ۱۳۱۱: ۱۳۱، رباعی ۲۱۲)، این رباعی در منابع متأخر به خیام نسبت داده شده است.

۳۱

گفتم که دلم، گفت: کبابی کم گیر   گفتم: چشمم، گفت سرابی کم گیر
گفتم که تنم، گفت که اندر عالم   صد صومعه بیش است، خرابی کم گیر

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۳۳۷ و ۳۳۸)

۱۲۶ / رباعیات مقالات شمس تبریزی از مولانا نیست / مشتاق مهر و ...

در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۱۵۷، رباعی ۹۲۸) نیز آمده است.
منابع چاپی دیگر: رباعی فوق در دیوان اوحدالدین کرمانی (۱۳۶۶: ۲۸۰، رباعی ۱۵۱۹)
نیز آمده است.

منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۱۴۲۲ف، رباعیات اوحدالدین کرمانی، کتابخانه
ایاصوفیه ترکیه، دانشگاه تهران، (کتابت ۷۰۶ق) در صفحه ۲۷۵ مانند سفینه تبریز آمده
است.

نسخه شماره ۱۴۵۹۰، سفینه تبریز، کتابخانه مجلس (کتابت ۷۲۳-۷۲۱ق)، در
بخش «رباعیات در گفتار اوحدالدین کرمانی»، صفحه ۲۹۶ آمده است.

در مقاله «سفالگران کاشان و شعر فارسی» نگارنده در مورد تصویر کاشی ای که رباعی
فوق بر آن نگاشته شده است، می نویسد: «متعلق به کاشی زرین فامی است که در صفر سال
۶۲۴ ق ساخته شده است و در موزه شهر کیف نگهداری می شود. در حاشیه کاشی یکی از
رباعیات منسوب به مولانا نوشته شده است. در تاریخ ساخت این کاشی مولانا بیست ساله
بوده و لذا بعید است که در فاصله زمانی به این کوتاهی رباعی رایج و روی این کاشی
نوشته شده باشد» (قوچانی، ۱۳۷۳: ۳۷).

۳۲

گر با همه کس عشق چنین باخته‌ای پس قیمت هیچ دوست نشناخته‌ای

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۳۳۸)

از رباعیات مولانا است (مولوی، ۱۳۶۳: ۲۷۶/۸، رباعی ۱۶۴۷):

ای آنکه مرا به لطف بناخته‌ای در دفع کنون بهانه‌ای ساخته‌ای
گر با همگان عشق چنین باخته‌ای پس قیمت هیچ دوست نشناخته‌ای

* منبعی دیگری برای این رباعی یافت نشد.

۳۳

گفتم: چشمم، گفت که جیحون کنمش / گفتم که دلم، گفت که پر خون کنمش

فصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۱۷، شماره ۴۱، تابستان ۱۴۰۴ / ۱۲۷

گفتم: جانم، گفت که هم در ساعت رسوا کنم و ز شهر بیرون کنم
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۳۳۸)

در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۱۷۳/۸، رباعی ۱۰۲۲) آمده است.

* از منابع متقدم منبعی برای این رباعی یافت نشد، اما در نسخه شماره ۱۳۷۹ ش، مجموعه شعری به عربی و فارسی، خط نسخ، اوایل سده هشتم، کتابخانه مجلس شورا، ص ۱۷ بیتی شبیه در ساختار و مضمون بیت دوم رباعی فوق چنین آمده است.

اومر وسالوته دره جانرا از جنه زله جمله بیرون کنمش

منابع چاپی دیگر: در رباعی نامه (بهشتی، ۱۳۵۶: ۲۴) یک رباعی به ابوسعید ابوالخیر منسوب است که بیت دوم آن، همان بیت فوق از نسخه شماره ۱۳۷۹ (اوایل سده هشتم) است:

دل جای تو شد و گرنه پر خون کنمش در دیده تویی و گرنه جیحون کنمش
امید وصال توست جان را ورنه از تن به هزار حیل به بیرون کنمش
۳۴

استاد تو عشق است بدانجا چو رسی او خود به زبان حال گوید چون کن
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۱۱/۶۰۹)^۱
این بیت در مکتوبات نیز آمده است (مولانا، ۱۳۷۱: ۱۵۷ و ۶۲).

منابع چاپی دیگر: در نزهه المجالس به صدر خجندی منسوب است (شروانی، ۱۳۷۵: ۲۵۱، رباعی ۷۸۵)، دیوان (اثیر اخسیکتی ۱۳۸۹: ۴۸۰)، تبصره المبتدی و تذکره المنتهی (قونوی، ۱۳۶۴: ۱۰۰)، معارف (محقق ترمذی، ۱۳۷۷: ۴۶)، مونس العشاق (سهروردی، ۱۳۸۰: ۲۸۶ و ۲۸۵).

منابع دیگر از نسخ خطی: رساله مونس العشاق، شیخ شهاب الدین سهروردی، میکروفیلم

---

۱. از یک دوبیتی است که در مرصاد العباد نجم الدین دایه آمده و بیت اول آن چنین است:
سودای میان تهی ز سر بیرون کن وز ناز بکاه و در نیاز افزون کن
ظاهراً از اثیر الدین اخسیکتی است (حواشی فروزانفر، معارف محقق ترمذی، ۱۳۸) و موحد (شمس تبریزی ۱۳۹۱: تعلیقات ۸۷۸)

فصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۱۷، شماره ۴۱، تابستان ۱۴۰۴ / ۱۲۹

من بدختم و تو بددمی پادا شم

نسخه شماره ۱۴۵۹۰، سفینه تبریز (۷۲۱-۷۲۳ق)، کتابخانه مجلس، در قسمت «رباعیات در گفتار شیخ اوحدالدین کرمانی» در صفحه ۲۹۶ آمده است.
۳۶

آن کس که همی لاف اناالحق می زد   آن بس که بر این رسن معلق می زد

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۵۱/۶۴۹)

این بیت با کمی تغییر در یک رباعی از دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۹۶/۸، رباعی ۵۶۲) چنین آمده است:

آن کس که دم دل از اناالحق می زد   امروز در این رسن معلق می زد

وان کس که ز چشم سحر مطلق می زد   بر خود ز غمت هزار گون دق می زد

رباعی شبیه به این در نزهه المجالس (۱۳۷۵: ۱۴۴، رباعی ۲۵) به شیخ تاج الدین اشنه‌ی نسبت داده شده است:

دوش این دل ما جامه جان شق می زد   خیمه ز بر طارم ازرق می زد

اندر نظرش چو هیچ موجود نماند   بی واسطه‌ای دم اناالحق می زد

* رباعی مذکور، در دیگر منابع متقدم دیده نشد، اما این بیت از مقالات شمس در ضمن داستانی در مورد دیدار محمد غزالی با عمر خیام آمده است که در آن خیام از مطربان می‌خواهد وقتی که غزالی از پیش او بیرون آمد بر او بخوانند تا او را فایده دهد؛ بنابراین براساس نشانه‌های درون‌متنی می‌توان احتمال داد که این رباعی از مولانا نباشد.^۱

۳۷

سوری که در او هزار جان قربان است   چه جای دهل زنان بی‌سامان است

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۸۹/۶۸۷)

---

۱. محمد غزالی رحمه‌الله علیه اشارت بوعلی بر عمر خیام بخواند. او فاضل بود، جهت آن طعن زنند در احیا که از آن استنباط کرد. دوبار بخواند. گفت: فهم نکرده‌ای هنوز! سوم بار بخواند. مطربان و دهل‌زنان را پنهان آواز داد تا چون غزالی از پیش او بیرون آید، بزند تا مشهور شود که بر او می‌خواند تا فایده دهدش. آن کس که همی لاف اناالحق می زد   آن بس که بر این رسن معلق می زد (شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۵۱/۶۴۹)

۱۳۰ / رباعیات مقالات شمس تبریزی از مولانا نیست / مشتاق مهر و ...

بیت فوق در مجالس سبعة (مولوی، ۱۳۷۲: ۶۷) نیز آمده است.
منابع چاپی دیگر: مرصادالعباد (رازی، ۱۳۸۷: ۲۲۷)

۳۸.

جانا همه او مید من امروز توی هستند دگران ولیک دل سوز توی
شادند جهانیان به نوروز و به عید عید من و نوروز من امروز توی

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۷۶۷ و ۷۶۸)

در ضمن رباعیات مولانا (مولوی، ۱۳۶۳: ۸/ ۳۲۲، رباعی ۱۹۱۶) با تفاوت در مصرع اول آمده است.

* از منابع متقدم منبعی برای این رباعی یافت نشد.

۳۹.

چون از رخ یار دور ماندم به بهار عیشم به چه دل باید و سیزی به چه کار
از باغ به جای سبزه گو خار بروی وز ابر به جای قطره گو سنگ بیار

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۷۵۷ و ۷۶۸/ ۱۷۰ و ۱۵۹)

در ضمن رباعیات مولانا (مولوی، ۱۳۶۳: ۸/ ۱۵۰، رباعی ۸۸۵) با کمی تغییر آمده است.

منابع چاپی دیگر: این رباعی از اثیرالدین اخیسکتی (۱۳۸۹: ۴۷۸) است:

چون بی رخ دلبر است ایام بهار عیشم به چه دل باید و شادی به چه کار؟
در باغ به جای سبزه گو تیغ برآ از ابر به جای قطره گو تیر بیار

میرافضلی در جنگ رباعی (۱۳۹۴: ۲۹۳) این رباعی را به نقل از دیوان چاپی و نسخه خطی خلاصه الاشعار تقی کاشانی (شماره ۷۷۹۰ دانشگاه تهران: ۶۲) جزو رباعیات اثر آورده و در توضیحات مربوط بدان افزوده است: در روضه الناظر عزیز کاشی در دو موضع بی ذکر نام گوینده نقل شده است. در عرفات/العاشقین یک جا به نام شمس الدین محمد جوینی است (۱۸۴۸/۳) و یک جا به نام محمد میرک صالحی (۴/ ۲۱۲۰)، اما رباعی ای که در منابع قرن هشتم آمده، قطعاً از میرک صالحی (متوفی ۹۹۷) نمی تواند باشد (میرافضلی ۱۳۹۴: ۳۰۷).

منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۱۴۵۹۰، سفینه تبریز، کتابخانه مجلس (کتابت ۷۲۳-۷۲۱ق)، در بخش «خلاصه الاشعار فی الرباعیات»: ۳۰۰، بدون ذکر نام شاعر

چنین آمده است:

مَهتاب بلند گشت و ما پست شدیم
ای دوست از این سپس تو هر چه شنوی
مَعشوقه به هوش آمد و ما مست شدیم
بردست مکن از آن که از دست شدیم

۴۰

در دیوان کبیر (مولوی، ۱۳۶۳: ۲۱۹ رباعی ۱۳۰۲) با کمی تفاوت در بیت دوم آمده است.
منابع دیگر از نسخ خطی: در نسخه شماره ۱۴۵۹۰، سفینه تبریز، کتابخانه مجلس
(کتابت ۷۲۳-۷۲۱ق)، بخش «خلاصه الاشعار فی الرباعیات»، در صفحه ۳۰۶ بدون ذکر نام
شاعر چنین آمده است:

مَهتاب بلند گشت و ما پست شدیم
ای دوست هر چه از شنوی
مَعشوقه به هوش آمد و ما مست شدیم
بردست مکن از آن که از دست شدیم

* در سفینه تبریزی شعری از مولانا و به نام مولانا نیامده است.

از میان رباعیات بررسی شده در این بخش، ۱۱ رباعی در منابعی متقدم یافت شد، یک
رباعی به شماره ۳۵ نیز، براساس قرائن درون متنی اثبات گردید که نمی تواند از مولانا باشد.
رباعی شماره ۳۲ نیز، از نظر ساختار و محتوا با یک رباعی از منابع متقدم، مشابهت داشت،
۲ رباعی مشترک هم، در هیچ یک از آثار متقدم در دسترس دیده نشد.

۳. رباعیاتی که در آثار مولانا نیامده اند

علاوه بر رباعیات مشترک بررسی شده، ۱۴ رباعی دیگر نیز، در مقالات شمس وجود دارد
که در هیچ یک از آثار منظوم و منثور مولانا نیامده است. در این پژوهش این دسته از
رباعیات مقالات شمس نیز، در منابع متقدم جست و جو شده و منابع متقدمی برای اغلب
آنها مشخص گردید:

۴۱

این کار دل است کار پیشانی نیست (شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۷۵)

این رباعی از اوحدالدین کرمانی است:

در عالم عشق او تن آسانی نیست   این کار چنان که تو همه دانی نیست
بر خاک درش، از سر دل کن سجده   این کار دل است، کار پیشانی نیست

(اوحدالدین کرمانی، ۱۳۵۷: ۹۲)

در کتاب *احوال و آثار اوحدالدین حامد بن ابی الفخر کرمانی* نیز در میان رباعیات اوحدالدین آمده است. (وفایی، ۱۳۷۵: ۶۳۲).

۴۲

از آتش عشق دل کباب است مرا   وز خون جگر چهره خضاب است مرا
معجون لب دوست شراب است مرا   چه جای مأخذ و لباب است مرا

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۱۳۷ و ۳۲۱)

* رباعی فوق در منابع دیگر یافت نشد، اما با توجه به متن روایی رباعی مذکور و همچنین حکایتی که در *مقالات شمس* در مدح احمد غزالی آمده است، درمی یابیم که این رباعی را احمد غزالی به فرستاده برادرش، محمد غزالی، املا کرده تا بر دیباچه کتابی بنویسد که از محمد غزالی همراه خود داشته؛ بنابراین این رباعی را باید از احمد غزالی دانست (رک. مقالات شمس: ۳۲۱).

۴۳

تا در نرسد وعده هر کار که هست   سودی نکند یاری هر یار که هست
تقدیر به هر قضای ناچار که هست   در خواب کند هر دل بیدار که هست

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۳۰۸ و ۱۵۸)

این رباعی از اوحدالدین کرمانی (۱۳۶۶: ۱۲۳، رباعی ۲۱۶ و ۱۷۹، رباعی ۶۸۷) است. منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۱۴۲۲ ف، رباعیات اوحدالدین کرمانی، کتابخانه ایاصوفیه ترکیه، دانشگاه تهران، (کتابت ۷۰۶ق) در صفحه ۴۴۰ مانند سفینه تبریز آمده است.

تا در نرسد وعده هر کار که هست   سودی نکند یاری هر یار که هست
تقدیر به هر قضای ناچار که هست   در خواب کند هر دل بیدار که هست

فصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۱۷، شماره ۴۱، تابستان ۱۴۰۴ / ۱۳۳

نسخه شماره ۱۴۵۹۰، سفینه تبریز، کتابخانه مجلس (کتابت ۷۲۳-۷۲۱ق)، در بخش رباعیات در گفتار اوحدالدین کرمانی»، صفحه ۲۹۳ آمده است:

تا خود ز من و من در او، خود میرم
تا خود ز من و من در او، خود میرم

۴۴

شهری ست درست و من در او، خود میرم تا خود ز من و خود کشم و خود گیرم
(شمس تبریزی ۱۳۹۱: ۱۶۶)

منابع چاپی دیگر: این بیت در چهار موضع از مجلدات ده گانه کشف الاسرار میبیدی (۱۳۶۳: ۷۵/۹ و ۲۳/۳ و ۴۴۳/۲ و ۶۰۵/۱) با اندکی تغییر در مصراع اول به کار رفته است:
شهری است بزرگ و من بدو در میرم تا خود ز من و خود کشم و خود گیرم
کاربرد آن در نامه‌های عین القضاة همدانی (۱۳۷۷: ۳۷۷/۲) با تغییر بیشتری همراه است:

این شهر من است و من بدو در میرم تا خود ز من و خود کشم و خود گیرم
در کنوزالحکمه احمد جام نامقی (۱۳۸۷: ۸۱) و در هزار حکایت صوفیان (ناشناس، ۱۳۸۹: ۶۰۳) نیز، همین بیت با اندکی تغییر آمده است. در لوائح عین القضاة (فرمنش ۱۳۳۸: ۱۲۷) مصراعی به کار رفته است که به نظر می‌رسد مصراع سوم همین رباعی باشد: «آتش شوم و قوت خود از خود گیرم»

۴۵

روز از قبل تو دُر فشان دارم چشم
شب تا به سحر بر آسمان دارم چشم
آن چشم ندارم که بریزی خونم
ور می‌ریزی برای آن دارم چشم
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۳۲)

* منبع دیگری برای این رباعی یافت نشد.

۴۶

غم، بالطف تو شادمانی گردد
عمر، از نظر تو جاودانی گردد
گر باد به دوزخ برد از کوی تو خاک
آتش، همه آب زندگانی گردد
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۴۷)

منابع چاپی دیگر: این رباعی در نزهة المجالس (۱۳۷۵: ۵۹۳، رباعی ۳۴۲۸) به فخر خالد نسبت داده شده است. دیوان (بابا افضل، ۱۳۶۳: ۹۵، رباعی ۲۹۱)، دیوان (مهستی، ۱۳۴۷: ۵۰، رباعی ۸۱)، علاوه بر منابع مذکور این رباعی روی چند کاشی از کاشی‌های زرین‌فام تخت سلیمان آمده است. تاریخ قیدشده بر روی اکثر کاشی‌های زرین‌فام تخت سلیمان ۶۷۴ و ۶۷۱ و ۶۷۰ هجری است. اشعار فارسی کاشی‌های تخت سلیمان (قوچانی، ۱۳۷۱: ۶۹).

منابع دیگر از نسخ خطی: نسخه شماره ۱۴۵۹۰، سفینه تبریز (۷۲۳-۷۲۱ق)، کتابخانه مجلس، در قسمت کتاب «خلاصه الاشعار فی الرباعیات» در صفحه ۲۹۹ بدون ذکر نام سراینده آمده است:

عمر با لطف تو شاگردی کردد
عمر از نظری تو جفا و دانی کردد
کی باد بدروزخ بر داپه روی تو خاک
اسی همه اب زندگانی کنی کردد

در نسخه شماره ۵۵۵۷/۳ف، تبصرة المبتدی و تذکرة المنتهی، صدرالدین قونیوی، دانشگاه تهران، (کتابت ۶۶۰ق) در صفحه ۶۴ بیت دوم رباعی فوق این گونه آمده است:

ارباب بدروزخ که از لوی تو خاک
اسی همه اب زندگانی کنی کردد

عشق ارچه بلای روزگار است، خوش است وین باده اگرچه پر خمار است، خوش است ورزیدن عشق اگرچه کاری صعب است چون با تو نگاری سرو کار است، خوش است (شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۴۷)^۱

منابع چاپی دیگر: این رباعی با اندک تغییری در مصراع سوم در رساله عشق سیف الدین باخرزی (۵۸۸-۶۵۶ق) که در مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران به تصحیح ایرج افشار به چاپ رسیده، آمده است (۱۳۴۰: ۱۸). مصحح در پاورقی، رباعی را از خود باخرزی دانسته است:

۱. استاد موحد در تعلیقات مقالات شمس در مورد این رباعی نوشته‌اند: رباعی از سیف‌الدین باخرزی، عارف نام‌آور از معاصران شمس تبریزی است (صفا، ۱۳۸۷: ۲/۸۵۶؛ شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۵۳۷).

فصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۱۷، شماره ۴۱، تابستان ۱۴۰۴ / ۱۳۵

...ورزیدن عشق اگرچه کاری است بزرگ چون با تو نگاری سروکار است، خوش است
مصحح در مورد نسخه‌ای که رساله عشق باخرزی را از روی آن در این مجله به چاپ
رسانده است، می‌نویسد: «این نسخه نخستین رساله از مجموعه‌ای است به مورخ ۶۶۷ق که
به شماره ۲۴۴۹ در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران محفوظ است» (همان: ۱۱)
۴۸.

جانا جانا، دل من این کی پنداشت کز وصل توأم امید بریاید داشت
فارغ بدم از غصه، فلک نپسندید خوش بود مرا با تو، زمانه نگذاشت

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۵۲)

منابع چاپی دیگر: دیوان انوری (۱۳۶۴: ۵۷۳)، این رباعی در نزه‌المجالس (۱۳۷۵:
۶۱۲، رباعی ۳۵۷۱) نیز، به انوری نسبت داده شده و با کمی تغییر به صورت زیر آمده
است:

زیبا یارا! دل من این کی پنداشت کز وصل توأم امید بریاید داشت
فارغ بدم از غصه، فلک نپسندید خوش بود مرا با تو، زمانه نگذاشت

آقای سید علی میرافضلی در جنگ رباعی (۱۳۹۴: ۱۷۷، رباعی ۱۹) به نقل از
نزه‌المجالس آن را جزو رباعیات نویافته انوری آورده است. بیت دوم آن در مرصادالعباد
(۱۳۸۹: ۱۰۲) نیز آمده و مصحح در تعلیقات آن صفحه (۶۸۱)، با ارجاع به لباب‌الالباب،
آن را از تاج‌الدین اسماعیل باخرزی دانسته است. این رباعی در لباب‌الالباب (عوفی، ۱۳۶۱:
۱۵۸/۶۴۵) به اسم «تاج‌الدین اسماعیل باخرزی» با تفاوت در بیت نخست چنین آمده است:
چاکر که همه نقش خیال تونگاشت این فرغت دردناک را چشم نداشت
آسوده بدم با تو، فلک نپسندید خوش بود مرا با تو، زمانه نگذاشت
این رباعی در جنگی در هند به اسم کمال اسماعیل آمده است (گفتارهای پژوهشی در
زمینه ادبیات فارسی، ۲۴) و بعید می‌دانم از انوری باشد (ضیاء، ۱۳۹۲: ۱۴۰).

۴۹.

ماییم که در هیچ حسابی ناییم پرمشغله و میان‌تهی چون ناییم
چون نیک نگه کنیم و باخویش آییم معلوم شود که کم ز ما هم ماییم

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۶۲)

منابع چاپی دیگر: در کتاب *مقامات ژنده پیل* (غزنوی، ۱۳۸۴: ۹۰) نیز از زبان برهان‌الدین نصر، پسر احمد جام چنین آمده است:

ماییم که در هیچ حسابی ناییم   پر مشغله و میان تهی چون ناییم
روزی که حساب نقد مردان طلبند   آن ذره که در حساب ناید ماییم

این رباعی با تغییری در بیت دوم به برهان‌الدین پسر شیخ احمد جام نیز نسبت داده شده است:

«خواجه برهان‌الدین نصر قائم مقام و خلیفه پدرش احمد جام در خانقاه وی بود. در تفسیر و علم حدیث مهارت داشت. محمد کوسوی جامی عارف نامی متوفی ۸۶۳ از اخلاف دختر این برهان‌الدین بود. آرامگاه برهان‌الدین در قریه کاریز صاعد در باخرز مشهور است. مثل معروف «آن ذره که در حساب ناید ماییم»، از اوست در این رباعی:

ماییم که در هیچ حسابی ناییم   پر مشغله و میان تهی چون ناییم
آن دم که حساب نقد مردان طلبند   آن ذره که در حساب ناید ماییم

(فاضل ۱۳۶۷: ۴۸)

«من در جواب این دو محقق صاحب نظر جز ابراز تشکر حرفی ندارم و تنها رباعی شیخ برهان‌الدین نصر، پسر شیخ احمد جام را به زبان می‌آورم که می‌فرماید: ماییم که در هیچ حسابی ناییم / سر بسته و میان تهی چون ناییم / آن دم که حساب نقد مردان طلبند / آن ذره که در حساب ناید ماییم» (باستانی پاریزی ۱۳۸۵: ۴۵۴-۴۵۲).

این رباعی با کمی تغییر به حکیم افضل‌الدین محمد مرقی کاشانی (۱۳۶۳: ۱۴۹، رباعی ۴۳۶) نیز نسبت داده شده است:

ماییم نه ماییم نماید ماییم   پر مشغله و میان تهی چون ناییم
فردا که حساب جمله عالم طلبند   آن ذره که در حساب ناید ماییم

استاد سعید نفیسی نیز در مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران (۱۳۳۴: ۱۳، رباعی ۶۶)

آن را در میان رباعیات سیف‌الدین باخرزی به مانند مقامات ژنده پیل آورده است.

۵۰.

حسن تو که در دام بلا دانه ماست   شمعی است که سوزنده پروانه ماست
زنجیر سر زلف تو زان دارم دوست   کاو لایق پای دل دیوانه ماست

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۶۲ و ۲۶۳)

منابع چاپی دیگر: این رباعی در نزهه‌المجالس (شروانی، ۱۳۷۵: ۳۲۰، رباعی ۱۳۱۱) با تفاوت در بیت اول به جمال خجندی منسوب است:

تا وسوسه عشق تو در خانه ماست   پیوسته میان خلق افسانه ماست
زنجیر سر زلف تو زان دارم دوست   کان لایق پای دل دیوانه ماست

۵۱.

ای باد سحر خیز ز کویی داری   پیغام ز روی ماه‌رویی داری
بس با طربی و های و هویی داری   آهسته‌تر ای باد که بویی داری

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۲۸/۶۲۶)

* این رباعی در منابع متقدم یافت نشد.

۵۲.

در عشق تو کس پای ندارد جز من   در شوره کسی تخم نکارد جز من
با دشمن و با دوست بدت می‌گویم   تا هیچ‌کست دوست ندارد جز من

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۷۱۸ و ۷۱۹/۱۲۰ و ۱۲۱)

منابع چاپی دیگر: در دیوان عنصری (۱۳۶۳: ۳۱۷) آمده و در نزهه‌المجالس هم این رباعی متعلق به عنصری است (شروانی ۱۳۷۵: ۵۳۹، رباعی ۳۰۲۱) است.

۵۳.

مر لیلی را ز حال مجنون چه خبر   مجنون داند که حال مجنون چون است

(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۱۲۳/۷۲۱)

بیت دوم از یک رباعی منسوب به رودکی (۱۳۷۴: ۴۵) است:

جایی که گذرگاه دل محزون است   آن جا دو هزار نیزه بالا خون است
لیلی صفتان ز حال ما بی‌خبرند   مجنون داند که حال مجنون چون است؟

از کوی تو استخوان از آن می چینم   تا هیچ سگی به کوی تو درناید
(شمس تبریزی، ۱۳۹۱: ۸۰۸)

با اندکی تغییر بیت دوم یک رباعی در دیوان انوری است:

اندر تن من، بتا، نمانده است رگی   کانجا غم عشق تو نبرده است تگی
از کوی تو استخوان از آن می چینم   تا در ناید به بوی او هیچ سگی
(انوری، ۱۳۶۴: ۶۱۰)

نتیجه گیری

از ۵۴ رباعی مقالات شمس تعداد ۴۰ رباعی با رباعیاتی از آثار منظوم و منشور مولانا مشترک است. براساس نتایج جست و جوی این ۴۰ رباعی مشترک در منابع متقدم و همچنین با توجه به قرائن درون متنی، مشخص گردید که از میان آن‌ها تعداد ۳۴ رباعی قطعاً متعلق به شعرای پیشین است. یک رباعی نیز در ساختار، محتوا و یک مصرع با یک رباعی از انوری مشترک و نزدیک به هم بود. ۵ رباعی مشترک دیگر هم در هیچ یک از منابع متقدم یافت نشد. از میان ۱۴ رباعی دیگر از مقالات شمس که در آثار مولانا نیامده است، ۱۲ رباعی در منابع متقدم دیده شد.

منابع

کتاب‌ها و مقالات

- اخسیکتی، اثیرالدین. (۱۳۸۹). *دیوان*. تصحیح و تحشیه رکن‌الدین همایون فرخ. تهران: اساطیر.
- امین ریاحی، محمد. (۱۳۷۵). *مقدمه و تعلیقات نزه‌المجالس*. جمال خلیل شروانی. تهران: علمی.
- _____ (۱۳۸۹). *مقدمه و تعلیقات مرصادالعباد*. نجم‌الدین رازی. به‌اهتمام. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- انوری ابیوردی، اوحدالدین. (۱۳۴۰). *دیوان*. به‌اهتمام محمدتقی مدرس رضوی. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- _____ (۱۳۶۴). *دیوان*. به‌اهتمام سعید نفیسی. تهران: سکه-پیروز.
- اوحدی کرمانی، اوحدالدین. (۱۳۶۶). *دیوان رباعیات*. به‌کوشش احمد ابومحبوب. با مقدمه باستانی پاریزی. تهران: سروش.
- _____ (۱۳۵۷). *شاهد دل (رباعیات)*. برند مانوئل ویشر. ترجمه برند مانوئل ویشر و پتر لمبورن ویلسون. تهران: مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران.
- باخرزی، ابوالمفاخر یحیی. (۱۳۸۳). *اورادالاحباب و فصوص‌الآداب*. به‌کوشش ایرج افشار. جلد ۲. تهران: دانشگاه تهران.
- باخرزی، سیف‌الدین. (۱۳۴۰). *رساله‌العشق*. به‌تصحیح ایرج افشار. مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران. ۸(۴). ۱۱-۲۴.
- باستانی پاریزی، محمدابراهیم. (۱۳۸۵). *خودمشت‌مالی*. تهران: نشر علم.
- بهشتی، احمد. (۱۳۵۶). *رباعی‌نامه*. تهران: انتشارات روزنه.
- بیگدلی، لطفعلی بیگ آذر. (۱۳۳۷). *آتشکده آذر*. با مقدمه و تعلیقات سید جعفر شهیدی. تهران: نشر کتاب.
- جام نامقی، شیخ احمد. (۱۳۷۷). *دیوان*. به‌کوشش احمد کرمی. تهران: ما _____ (۱۳۸۷). *کنوزالحکمه*. به‌تصحیح علی فاضل. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- جوینی، عظاملک. (۱۳۹۲). *تاریخ جهانگشای جوینی*. جلد ۲. مقدمه، تصحیح و تعلیقات حبیب‌الله عباسی و ایرج مهرکی. تهران: زوار.
- خیام نیشابوری، عمر. (۱۳۸۵). *رباعیات خیام*. به‌تصحیح و تحشیه محمدعلی فروغی و قاسم غنی. چاپ ۴. تهران: اساطیر.

۱۴۰ / رباعیات مقالات شمس تبریزی از مولانا نیست / مشتاق مهر و ...

رودکی، ابو عبدالله جعفر بن محمد. (۱۳۷۴). *دیوان رودکی*. شرح و توضیح منوچهر دانش‌پژوه. تهران: توس.

رازی، نجم‌الدین. (۱۳۸۹). *مرصاد العباد*. به اهتمام محمدامین ریاحی. چاپ ۱۴. تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.

ریاحی، محمدامین. (۱۳۷۵). *شروانی*. نزهة المجالس (مقدمه و تعلیقات). جمال خلیل شروانی. تهران: علمی.

زرین کوب، عبدالحسین. (۱۳۶۱). *تقد ادبی*. جلد ۱. تهران: امیرکبیر.

زنگنه، ابراهیم رحیمی و دیگران. (۱۳۹۶). «بازشناسی منبع ۳۸ رباعی منسوب به مولانا در متون ادبی و تاریخی». *تاریخ ادبیات*. ۱۰(۲). ۳۵-۴۸.

سعدی شیرازی، شیخ مصلح بن عبدالله. (۱۳۹۶). *رباعیات سعدی*. مقدمه و شرح بهاء‌الدین ارسنجانی. تهران: قدیانی.

سلیمانی، مجید. (۱۴۰۰). «ایات منقول در مقالات شمس». *بخارا*. شماره ۱۴۵. ۲۹۴-۲۷۱.

سنایی غزنوی، مجدود بن آدم. (۱۳۸۸). *دیوان*. مقدمه، فهرست. به سعی و اهتمام محمدتقی مدرس رضوی. چاپ ۷. تهران: سنایی.

سهروردی، شیخ شهاب‌الدین. (۱۳۸۰). *مجموعه مصنفات شیخ اشراق (جلد ۳ مجموعه آثار فارسی)*. به کوشش سید حسین نصر. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی.

شروانی، جمال خلیل. (۱۳۷۵). *نزهة المجالس*. تصحیح و تحقیق محمدامین ریاحی. تهران: علمی.

شمس تبریزی. (۱۳۹۱). *مقالات شمس تبریزی*. تصحیح محمدعلی موحد. چاپ ۴. تهران: خوارزمی.

شمیسا، سیروس. (۱۳۷۴). *سیر رباعی در شعر فارسی*. تهران: فردوس.

صادری، طه. (۱۳۹۳). *نسخه پژوهی رباعیات مشترک بین خیام و پنج شاعر (عطارد، بابا افضل، مولوی، مجد همگر و حافظ)*. پایان‌نامه دکترای تخصصی. گروه ادبیات. دانشکده ادبیات و علوم انسانی. دانشگاه تبریز. تبریز: ایران.

ضیاء، محمدرضا. (۱۳۹۲). «درباره چاپ کتاب سفینه و بیاض و جنگ». *گزارش میراث*. ۷(۱) و ۱۳۹-۱۴۲. (۲)

طبسی، قاضی شمس‌الدین محمد بن عبدالکریم. (۱۳۴۳). *دیوان*. به اهتمام تقی بینش. مشهد: کتاب‌فروشی زوار مشهد.

ظهيرالدين فاريابي، طاهر بن محمد (۱۳۸۱) *دیوان*. تصحیح و تحقیق و توضیح، امیرحسین

فصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۱۷، شماره ۴۱، تابستان ۱۴۰۴ / ۱۴۱

یزدگردی. تهران: نشر قطره.

ظهیری سمرقندی، بهاء‌الدین محمد. (۱۳۳۳). *سندبادنامه*. تهران: کتابفروشی سینا.

عراقی، فخرالدین. (۱۳۶۳). *کلیات*. به اهتمام ناصر هیری و مقدمه سعید نفیسی. تهران: گلشایی.

عطار نیشابوری، فریدالدین. (۱۳۵۸). *مختارنامه*. تصحیح، مقدمه و حواشی محمدرضا شفیعی کدکنی. تهران: توس.

عنصری بلخی. (۱۳۶۳). *دیوان*. تصحیح و مقدمه، محمد دبیر سیاقی. چاپ ۲. تهران: سنایی.

عوفی، محمد. (۱۳۶۱). *لباب‌الالباب*. به تصحیح ادوارد براون. با مقدمه و تعلیقات محمد قزوینی و استاد سعید نفیسی. تهران: فخر رازی.

غزنوی، سدیدالدین محمد. (۱۳۸۴). *مقامات ژنده‌پیل*. به تصحیح حشمت مؤید. تهران: علمی فرهنگی.

غزالی، احمد. (۱۳۷۶). *مجموعه آثار فارسی*. به اهتمام احمد مجاهد. چاپ ۳. با تجدیدنظر و اضافات. تهران: دانشگاه تهران.

فاضل، علی. (۱۳۶۷). «سیری در آثار احمد جام (ژنده‌پیل) ده قرن پس از ولادت وی». *کیهان فرهنگی*. (۵۲). ۴۹-۴۴.

فرخی سیستانی. (۱۳۸۸). *دیوان*. با مقدمه و حواشی و تعلیقات و فهرست‌ها و مقابله‌نسخ، به کوشش محمد دبیرسیاقی. چاپ ۸. تهران: زوار.

فرمنش، رحیم. (۱۳۳۸). *احوال و آثار عین‌القضات*. تهران: ابن سینا.

فروزانفر، بدیع‌الزمان. (۱۳۹۰). *شرح مثنوی شریف*. جلد ۱. تهران: علمی و فرهنگی.

قوچانی، عبدالله. (۱۳۷۱). *اشعار فارسی کاشی‌های تخت سلیمان*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

_____ (۱۳۷۳). «سفالگران کاشان و شعر فارسی». *نشر دانش*. ۱۴(۶). ۴۰-۳۱.

قونوی، صدرالدین. (۱۳۶۴). «تبصرة‌المبتدی و تذکرة‌المنتھی». به تصحیح نجفقلی حبیبی. معارف. (۱)۲. ۱۲۸-۶۹.

کاشانی، افضل‌الدین محمد. (بابا افضل) (۱۳۱۱). *رباعیات بابا افضل‌الدین کاشانی*. به اهتمام سعید نفیسی. تهران: کتابخانه دانشکده.

_____ (۱۳۶۳). *دیوان و رساله‌المفید للمستفید*. بررسی، مقابله و تصحیح،

مصطفی فیضی و دیگران. تهران: زوار.

کرمانی، حمیدالدین احمدبن حامد. (۱۳۳۱). *المضاف إلی بدایع الأزمان فی وقایع کرمان*. تهران: چاپخانه مجلس.

۱۴۲ / رباعیات مقالات شمس تبریزی از مولانا نیست / مشتاق مهر و ...

مایل هروی، نجیب. (۱۳۷۴). *خاصیت آیینگی (نقد حال، گزاره آرا و گزیده آثار فارسی عین القصات همدانی)*. تهران: نشر نی.

محقق ترمذی، سید برهان‌الدین. (۱۳۷۷). *معارف*. با تصحیح و حواشی بدیع‌الزمان فروزانفر. تهران: نشر دانشگاهی.

مشتاق‌مهر، رحمان و دیگران. (۱۴۰۰). «مآخذ نویافته ۷۵ رباعی از دیوان کبیر مولانا باتکیه‌بر نزهه‌المجالس». *کهن‌نامه ادب پارسی*. (۱). ۳۳۴-۲۹۵.

مشتاق‌مهر، رحمان و مهناز نظامی عنبران. (۱۴۰۳). «ردیابی ۸۱ رباعی منسوب به مولانا در منابع متقدم». *کهن‌نامه ادب پارسی*. (۲). ۳۶-۱.

مرادی، ارحام و محمد افشین وفایی. (۱۳۹۵). *سفینه کهن رباعیات*. تهران: سخن.

موحد، محمد علی. (۱۳۷۳). *خمی از شراب ربانی؛ گزیده مقالات شمس*. تهران: سخن.

مولوی، جلال‌الدین محمد بلخی. (۱۳۶۳). *کلیات شمس یا دیوان کبیر*. جلد ۸. با تصحیح و حواشی بدیع‌الزمان فروزانفر. تهران: دانشگاه تهران.

_____ (۱۳۷۱). *مکتوبات مولانا*. به تصحیح توفیق سبحانی. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

_____ (۱۳۷۲). *مجالس سبعه*. با تصحیح و توضیحات توفیق سبحانی. چاپ ۲. تهران: کیهان.

مهستی گنجوی. (۱۳۴۷). *دیوان*. به اهتمام و تصحیح طاهری شهاب. تهران: کتابخانه ابن سینا.

_____ (۱۳۹۱). *دیوان مهستی*. به اهتمام جمشید پوراسمعیل نیازی و هدی اسعدی. تبریز: شایسته.

میبدی، ابوالفضل رشیدالدین. (۱۳۶۳). *کشف الاسرار و عدده الابرار*. (۱۰ جلد). به کوشش علی اصغر حکمت. تهران: امیر کبیر.

میرافضلی، سید علی. (۱۳۹۴). *جنگ رباعی؛ بازیابی و تصحیح رباعیات کهن پارسی*. تهران: انتشارات سخن.

_____ (۱۳۸۲). *رباعیات خیام در منابع کهن*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.

نسفی، عزیزالدین. (۱۳۵۹). *کشف الحقایق*. به کوشش احمد مهدوی دامغانی. تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.

نظامی عنبران، مهناز و دیگران. (۱۳۹۹). «ردیابی ۳۵ رباعی منسوب به مولانا در نسخ خطی و چاپی دیوان سنایی و متون کهن‌تر». *زبان فارسی و گویش‌های ایرانی*. (۲). ۷۷-۵۱.

فصلنامه علمی ادبیات عرفانی، سال ۱۷، شماره ۴۱، تابستان ۱۴۰۴ / ۱۴۳

نظامی عنبران، مهناز و رحمان مشتاق مهر. (۱۴۰۳). «مآخذ نویافته هفتاد رباعی دخیل با سراینندگان ناشناس در دیوان کبیر». پژوهش‌های نسخه‌شناسی و تصحیح متون. ۳(۱). ۲۱۰-۱۷۴.

_____ (۱۴۰۳). بررسی رباعیات مولانا براساس نظریه بینامتنیت

ژنت باتکیه بر رباعیات شعرای متقدم. *زیان و ادب پارسی*. ۷۷(۲۴۹). ۱۲۵-۹۸.

نقیسی، سعید. (۱۳۳۴). *سیف‌الدین باخرزی*. مجله دانشکده ادبیات دانشگاه تهران. ۲(۴). ۱۵-۱.

وراوینی، سعدالدین. (۱۳۶۷). *مرزبان‌نامه*. ۲جلد. به کوشش محمد روشن. تهران: نشر نو.

وفایی، محمد. (۱۳۷۵). *احوال و آثار اوحدالدین حامدبن ابی‌الفخر کرمانی*، عارف نامور و

شیخ‌الشیوخ دارالخلافة بغداد. به کوشش احمد کرمی، تهران: نشر ما.

هزار حکایت صوفیان. (۱۳۸۹). ۲جلد. به کوشش احمد خاتمی پور. تهران: سخن.

همدانی، ابوالمعالی عین‌القضات. (۱۳۷۷). *نامه‌های عین‌القضات همدانی*. ۳جلد. به کوشش علینقی

منزوی و عقیف عسیران. تهران: اساطیر.

نسخ خطی

احمد غزالی. کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران. (کتابت ۶۸۸ق). *سوانح العشاق*. میکرو فیلم شماره ۲۷۶۸ ف. نسخه از آن دکتر بهرامی است.

اقوالیل قدما فی فلسفه، رساله‌ای در توحید. کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی. (کتابت سال ۷۰۸ق). از روی نسخه اصل که در سال (۶۵۶ق) نوشته شده، استنساخ شده است.

انوری ابیوردی، اوحدالدین. کتابخانه ملی ایرلند. از روی نسخه چستر بیٹی. (کتابت ۶۹۹ق). *دیوان اشعار*. نسخه شماره ۲۵۱/۱۰. کتابخانه موقوفه مجتبی مینوی.

اوحدالدین کرمانی. کتابخانه ایاصوفیه ترکیه. (کتابت ۷۰۶ق). *رباعیات*. میکرو فیلم شماره ۱۴۲۲ ف. کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.

سغینه اشعار، کتابخانه سلیمانیه. میکرو فیلم شماره ۵۶۴ ف. (سده هشتم). کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.

سغینه تبریز، کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی. (کتابت ۷۲۳-۷۲۱ق). نسخه شماره ۱۴۵۹۰. ابوالمجد محمدبن مسعود تبریزی.

سید برهان‌الدین محقق ترمذی. موزه قونیه. (کتابت ۶۸۷ق). *معارف*. میکرو فیلم شماره ۶۱۱۸ ف. کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران

شمس‌الدین طبسی. کتابخانه ملی ایرلند. از روی نسخه چستر بیٹی. (کتابت ۶۹۹ق). *مجموعه اشعار دیوان شمس طبسی*. میکرو فیلم عکسی شماره ۲۵۰. کتابخانه مرحوم استاد مجتبی مینوی.

۱۴۴ / رباعیات مقالات شمس تبریزی از مولانا نیست / مشتاق مهر و ...

- ظهیرالدین فاریابی. کتابخانه اسعد افندی. (کتابت ۷۱۷ق). دیوان اشعار. میکروفیلم شماره ۲۰۰ ف. کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- ظهیرالدین فاریابی. کتابخانه حکیم اغلو علی پاشا. (احتمالاً قرن ۸). دیوان اشعار. میکروفیلم شماره ۱۷۰/۵ ف. کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- ظهیرالدین فاریابی. کتابخانه فاتح استانبول. (کتابت ۷۶۰ق). دیوان اشعار. میکروفیلم شماره ۱۳۱ ف. کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- عطار نیشابوری. کتابخانه ملی. (کتابت ۷۳۱ق). مختارنامه. میکروفیلم شماره ۱۳۸۰/۲ ف. کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- عین القضاة همدانی. کتابخانه جارالله. (کتابت ۶۶۸ق). مکاتبات. میکروفیلم شماره ۱۶۶ ف. کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- قونوی، صدرالدین. کتابخانه حالت افندی. (کتابت ۶۶۰ق). تبصرة المبتدی و تذکرة المنتهی. میکروفیلم شماره ۵۵۷/۳ ف. کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- مجموعه اشعار فارسی. کتابخانه ایا صوفیه. (کتابت ۷۳۰ق). میکروفیلم شماره ۱۰۸ ف. کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- میبیدی، ابوالفضل رشیدالدین. او نیورسیته (نسخ قرن ۷ و ۸). کشف الاسرار و عدة الابرار. میکروفیلم شماره ۲۴۳ ف. کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران.
- نجم الدین رازی. کتابخانه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی. (کتابت ۶۹۷). مرصاد العباد من المبدأ الی المعاد. نسخه شماره ۶۷۲.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

References

- Akhsekti, Athir al-Din. (2010). *Divan*. Edited and annotated by Rokn al-Din Hodayun Farrokh. Tehran: Asatir. [In Persian]
- Riahi, Mohammad Amin. (1996). Introduction and annotations on *Nuzhat al-Majalis* by Jamal Khalil Shervani. Tehran: Elmi. [In Persian]
- Riahi, Mohammad Amin. (2010). Introduction and annotations on *Mersad al-Ebad* by Najm al-Din Razi. Tehran: Elmi & Farhangi Publishing Company. [In Persian]
- Anvari Abivardi, Ohad al-Din. (1961). *Divan*. Edited by Mohammad Taqi Modarres Razavi. Tehran: Bongah Tarjomeh va Nashr-e Ketab. [In Persian]
- Anvari Abivardi, Ohad al-Din. (1985). *Divan*. Edited by Saeed Nafisi. Tehran: Sekkeh-Pirouz. [In Persian]
- Ohadi Kermani, Ohad al-Din. (1987). *Divan of Rubaiyat*. Edited by Ahmad Abumahbub, introduction by Bastani Parizi. Tehran: Soroush. [In Persian]
- Ohadi Kermani, Ohad al-Din. (1978). *Shahid-e Del (Rubaiyat)*. Translated by Bernd Manuel Visher & Peter Lamborn Wilson. Tehran: Institute for Research in Philosophy and Wisdom of Iran. [In Persian]
- Bakhrizi, Abu al-Mafakher Yahya. (2004). *Awrad al-Ahbab wa Fusous al-Adab*. Edited by Iraj Afshar. Vol. 2. Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Bakhrizi, Saif al-Din. (1961). *Risalat al-Ishq*. Edited by Iraj Afshar. *Journal of Faculty of Literature, University of Tehran*, 8(4), 11-24. [In Persian]
- Bastani Parizi, Mohammad Ebrahim. (2006). *Khodmosht-Mali*. Tehran: Nashr-e Elm. [In Persian]
- Beheshti, Ahmad. (1977). *Ruba'inameh*. Tehran: Rozaneh Publishing. [In Persian]
- Bigdeli, Lotf Ali Beg Azar. (1958). *Divan*. With introduction and annotations by Seyyed Jafar Shahidi. Tehran: Nashr-e Ketab. [In Persian]
- Jam Namaghi, Sheikh Ahmad. (1998). *Divan*. Edited by Ahmad Karami. Tehran: Ma Publishing. [In Persian]
- Jam Namaghi, Sheikh Ahmad. (2008). *Kunuz al-Hikmah*. Edited by Ali Fazel. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian]
- Juvayni, Ata-Malik. (2013). *Tarikh-e Jahan-gusha*. Vol. 2, Edited with introduction and annotations by Habibollah Abbasi & Iraj Mehraki. Tehran: Zavar. [In Persian]
- Khayyam Neyshaburi, Omar. (2006). *Rubaiyat-e Khayyam*. Edited by Mohammad Ali Foroughi & Ghasem Ghani, compiled by Abdolkarim Jorbozedar (4th ed.). Tehran: Asatir. [In Persian]
- Rudaki, Abu Abdullah Jafar ibn Mohammad. (1995). *Divan-e Rudaki*. Commentary and explanation by Manouchehr Daneshpajouh. Tehran: Toos. [In Persian]
- Razi, Najm al-Din. (2010). *Mersad al-Ebad*. Edited by Mohammad Amin Riahi (14th edition). Tehran: Elmi & Farhangi Publishing Company. [In Persian]
- Riahi, Mohammad Amin. (1996). Shervani, Jamal Khalil. *Nuzhat al-Majalis* (Introduction and annotations). Tehran: Elmi. [In Persian]
- Zarrinkoub, Abdolhossein. (1982). *Naqd-e Adabi (Literary Criticism)*, Vol. 1. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Zanganeh, Ebrahim Rahimi; Yari Goldareh, Soheil; Rahmatian, Leila. (2017). Identification of the source of 38 quatrains attributed to Molana in literary and historical texts. *Tarikh-e Adabiyat*, 10(2), 35-48. [In Persian]

- Saadi Shirazi, Sheikh Mosleh ibn Abdollah. (2017). Rubaiyat-e Saadi. Introduction and commentary by Baha al-Din Arsanjani. Tehran: Ghadyani. [In Persian]
- Soleimani, Majid. (2021). Verses quoted in Maqalat-e Shams. Bukhara, 145, 271-294. [In Persian]
- Sanai Ghaznavi, Majdud ibn Adam. (2009). Divan. Preface and index compiled by Mohammad Taqi Modarres Razavi (7th ed.). Tehran: Sanai. [In Persian]
- Suhrawardi, Shihab al-Din. (2001). Majmu'eh-ye Musannafat-e Shaykh Ishraq [Collected Works of Shaykh al-Ishraq]. Vol. 3 (Persian works). Edited by Seyyed Hossein Nasr. Tehran: Institute for Humanities. [In Persian]
- Shervani, Jamal Khalil. (1996). Nuzhat al-Majalis. Edited and researched by Mohammad Amin Riahi. Tehran: Elmi. [In Persian]
- Shams Tabrizi. (2012). Maqalat-e Shams Tabrizi. Edited by Mohammad Ali Movahed (4th ed.). Tehran: Kharazmi. [In Persian]
- Shamisa, Cyrus. (1995). The Evolution of Ruba'i in Persian Poetry. Tehran: Ferdows. [In Persian]
- Saderi, Taha. (2014). A Codicological Study of Common Rubaiyat among Khayyam and Five Other Poets (Attar, Baba Afzal, Molavi, Majd Hamgar, and Hafez). Unpublished PhD dissertation, Faculty of Literature, University of Tabriz, Iran. [In Persian]
- Zia, Mohammad Reza. (2013). On the Publication of Safineh, Bayaz and Jang. Gozaresh-e Mirath, 7(1-2), 139-142. [In Persian]
- Tabasi, Qazi Shams al-Din Mohammad ibn Abdolkarim. (1964). Divan. Edited by Taghi Binesh. Mashhad: Ketabforushi-ye Zavar Mashhad. [In Persian]
- Zahir al-Din Faryabi, Taher ibn Mohammad. (2002). Divan. Edited and explained by Amir Hossein Yazdegardi, Edited by Asghar Dadbeh. Tehran: Qatreh. [In Persian]
- Zahiri Samarqandi, Baha al-Din Mohammad. (1954). Sindbadnameh. Tehran: Ketabforushi-ye Sina.
- Iraqi, Fakhr al-Din. (1984). Kulliyat. Edited by Naser Hiri, introduction by Saeed Nafisi. Tehran: Golshahi. [In Persian]
- Attar Neyshaburi, Farid al-Din. (1979). Mukhtar-nameh. Edited with introduction and annotations by Mohammad Reza Shafiei Kadkani. Tehran: Toos. [In Persian]
- Onsori Balkhi. (1984). Divan. Edited with introduction by Mohammad Dabir Siaghi. Tehran: Sanai.
- Awfi, Mohammad. (1982). Lubab al-Albab. Edited by Edward Browne, with introduction and notes by Mohammad Qazvini & Saeed Nafisi. Tehran: Fakhr Razi. [In Persian]
- Ghaznavi, Sadid al-Din Mohammad. (2005). Maqamat-e Zhanda-pil. Edited by Heshmat Mowaid. Tehran: Elmi Farhangi. [In Persian]
- Ghazali, Ahmad. (1997). Majmu'eh-ye Asar-e Farsi [Collected Persian Works]. Edited by Ahmad Mojahid. 3rd ed., revised and expanded. Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Fazel, Ali. (1988). A Survey of the Works of Ahmad Jam (Zhanda-pil) Ten Centuries after His Birth. Keyhan-e Farhangi, 52, 44-49. [In Persian]

- Farrokhi Sistani. (2009). *Divan*. With introduction, annotations, commentaries, indices, and collation of manuscripts, edited by Mohammad Dabir-Siyaqi (8th ed.). Tehran: Zavvar. [In Persian]
- Farmanesh, Rahim. (1959). *Ahval va Asar-e Ayn al-Qozat*. [Life and Works of Ayn al-Qozat]. Tehran: Ibn Sina. [In Persian]
- Foruzanfar, Badi' al-Zaman. (2011). *Sharh-e Mathnavi-ye Sharif*. [Commentary on the Mathnavi]. (Vol. 1). Tehran: Elmi va Farhangi. [In Persian]
- Quchani, Abdullah. (1992). *Ash'ar-e Farsi-ye Kashihaye Takht-e Soleyman*. [Persian Poems on the Tiles of Takht-e Soleiman]. Tehran: Markaz-e Nashr-e Daneshgahi. [In Persian]
- Quchani, Abdullah. (1994). "Sofalgaran-e Kashan va She'r-e Farsi." [The potters of Kashan and Persian poetry]. *Nashr-e Danesh*, 14(6), 31–40. [In Persian]
- Qunawi, Sadr al-Din. (1985). *Tabsirat al-Mubtadi wa Tazkirat al-Muntahi*. Edited by Najafgholi Habibi. *Ma'arif*, 2(1), 69–128. [In Persian]
- Kashani, Afzal al-Din Muhammad (Baba Afzal). (1932). *Ruba'iyat-e Baba Afzal al-Din Kashani*. Edited by Sa'id Nafisi. Tehran: Ketabkhane-ye Daneshkade. [In Persian]
- Kashani, Afzal al-Din Muhammad (Baba Afzal). (1984). *Divan va Risala-ye al-Mufid li al-Mustafid*. Edited by Mostafa Feyzi et al. Tehran: Zavvar. [In Persian]
- Kermani, Hamid al-Din Ahmad ibn Hamed. (1952). *al-Mudaf ila Bada'i' al-Azman fi Waqa'i' Kerman*. Tehran: Chapkhane-ye Majles. [In Persian]
- Mayil Heravi, Najib. (1995). *Khasiyat-e Ayinegi*. [The Property of Mirroring]: On the life, thought, and selected works of Ayn al-Qozat Hamadani]. Tehran: Nashr-e Ney. [In Persian]
- Muhhaqqiq Termedi, Sayyid Burhan al-Din. (1998). *Ma'arif*. Edited and annotated by Badi' al-Zaman Foruzanfar. Tehran: Nashr-e Daneshgahi. [In Persian]
- Moshtaqmehr, Rahman, Nasrollahi, Yadollah, & Nezami Anbaran, Mahnaz. (2021). "Newly Found Sources of 75 Quatrains from Rumi's *Divan-e Kabir* Based on *Nuzhat al-Majalis*." *Kohnname-ye Adab-e Parsi*, 1, 295–334. [In Persian]
- Moshtaqmehr, Rahman, & Nezami Anbaran, Mahnaz. (2024). "Tracing 81 Quatrains Attributed to Rumi in Early Sources." *Kohnname-ye Adab-e Parsi*, 2, 1–36. [In Persian]
- Moradi, Arham, & Vafae, Mohammad Afshin. (2016). *Safine-ye Kohan-e Roba'iyat*. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Movahed, Mohammad Ali. (1994). *Khomi az Sharab-e Rabbani: Gozide-ye Maqalat-e Shams*. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Molavi, Jalal al-Din Mohammad Balkhi (Rumi). (1984). *Kolliyat-e Shams ya Divan-e Kabir*. (Vol. 8). Edited and annotated by Badi' al-Zaman Foruzanfar. Tehran: University of Tehran. [In Persian]
- Molavi, Jalal al-Din Mohammad Balkhi (Rumi). (1992). *Maktubat-e Molana*. Edited by Tofiq Subhani. Tehran: Markaz-e Nashr-e Daneshgahi. [In Persian]
- Molavi, Jalal al-Din Mohammad Balkhi (Rumi). (1993). *Majales-e Sab'e* (2nd ed.). Edited and annotated by Tofiq Subhani. Tehran: Keyhan. [In Persian]
- Mahsati Ganjavi. (1968). *Divan*. Edited by Taheri Shahab. Tehran: Ketabkhane-ye Ibn Sina. [In Persian]

- Mahsati Ganjavi. (2012). *Divan-e Mahsati*. Edited by Jamshid Purasmaeil Niyazi & Hoda As'adi. Tabriz: Shayesteh. [In Persian]
- Meybodi, Abu al-Fazl Rashid al-Din. (1984). *Kashf al-Asrar wa 'Uddat al-Abrar*. (10 vols.). Edited by Ali Asghar Hekmat. Tehran: Amir Kabir. [In Persian]
- Mirafzali, Seyyed Ali. (2015). *Jong-e Roba'i: Bazyabi va Tasih-e Roba'iyat-e Kohan-e Parsi*. [Anthology of Quatrains: Recovery and Edition of Old Persian Quatrains]. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Mirafzali, Seyyed Ali. (2003). *Roba'iyat-e Khayyam dar Manabe'-e Kohan*. Tehran: Markaz-e Nashr-e Daneshgahi. [In Persian]
- Nasafi, Aziz al-Din. (1980). *Kashf al-Haqa'iq*. Edited by Ahmad Mahdavi Damghani. Tehran: Bongah-e Tarjome va Nashr-e Ketab. [In Persian]
- Nezami Anbaran, Mahnaz, Moshtaqmehr, Rahman, & Nasrollahi, Yadollah. (2020). "Tracing 35 Quatrains Attributed to Rumi in Manuscripts and Printed Editions of Sana'i's Divan and Earlier Sources." *Zaban-e Farsi va Guyesh-haye Irani*, 5(2), 51–77. [In Persian]
- Nezami Anbaran, Mahnaz, & Moshtaqmehr, Rahman. (2024). Newly found sources of seventy quatrains with anonymous poets in Rumi's Divan-e Kabir. *Pajuheshha-ye Noskheh-shenasi va Tas'hih-e Motun*, 3(1), 174–210. [In Persian]
- Nezami Anbaran, Mahnaz, & Moshtaqmehr, Rahman. (2024). "An Analysis of Rumi's Quatrains Based on Gérard Genette's Theory of Intertextuality with Emphasis on Predecessor Poets' Quatrains." *Zaban va Adab-e Parsi*, 77(249), 98–125. [In Persian]
- Nafisi, Sa'id. (1955). "Saif al-Din Bakhrazi." *Majalle-ye Daneshkade-ye Adabiyat-e Daneshgah-e Tehran*, 2(4), 1–15. [In Persian]
- Varavini, Sa'd al-Din. (1988). *Marzban-Nameh* (2 vols.). Edited by Mohammad Roshan. Tehran: Nashr-e Now. [In Persian]
- Vafae, Mohammad. (1996). *Ahval va Asar-e Ohad al-Din Hamed ibn Abi al-Fakhr Kermani*. [Life and Works of Ohad al-Din Hamed ibn Abi al-Fakhr Kermani]. Edited by Ahmad Karami. Tehran: Nashr-e Ma. [In Persian]
- Hezar Hekayat-e Sufiyan. (2010). (2 vols.). Edited by Ahmad Khatamipour. Tehran: Sokhan. [In Persian]
- Hamadani, Abu al-Ma'ali Ayn al-Qozat. (1998). *Nameha-ye Ayn al-Qozat-e Hamadani*. [Letters]. (3 vols.). Edited by Ali Naqi Munzavi & Afif Asiran. Tehran: Asatir. [In Persian]
- Manuscript References:**
- Ahmad Ghazali. (Copied 688 AH). *Sawaneh al-'Oshshaq*. Central Library of Tehran University. Microfilm no. 2768f. Copy from Dr. Bahrami. [In Persian]
- Aqawil-e Qodama-ye Falsafeh, Resaleh-i dar Tawhid. (Treatise on Monotheism). (708 AH / 1308 CE). Library and Documentation Center of the Iranian Parliament. Based on an original written in 656 AH / 1258 CE. [In Persian]
- Anvari Abivardi, Ohad al-Din. (Copied 699 AH). *Divan-e Ash'ar*. National Library of Ireland, Chester Beatty, Manuscript no. 10/251. Majtaba Minavi Endowment Library. [In Persian].
- Ohad al-Din Kermani. (Copied 706 AH). *Roba'iyat*. Aya Sofya Library, Turkey. Microfilm no. 1422f. Central Library of Tehran University. [In Persian]

- Safine-ye Ash'ar. (8th century AH). Suleymaniye Library. Microfilm no. 564f. Central Library of Tehran University. [In Persian]
- Safine-ye Tabriz. (Copied 721–723 AH). Library and Archives of the Islamic Consultative Assembly. Manuscript no. 14590. Abu al-Majd Mohammad ibn Mas'ud Tabrizi. [In Persian]
- Mohhaqqiq Termedi, Sayyid Burhan al-Din. (Copied 687 AH). Ma'arif. Konya Museum. Microfilm no. 6118f. Central Library of Tehran University. [In Persian]
- Shams al-Din Tabasi. (Copied 699 AH). Majmu'a-ye Ash'ar. National Library of Ireland, Chester Beatty. Microfilm no. 250. Library of Majtaba Minavi. [In Persian]
- Zahir al-Din Faryabi. (Copied 717 AH). Divan-e Ash'ar. Library of Asad Efendi. Microfilm no. 200f. Central Library of Tehran University. [In Persian]
- Zahir al-Din Faryabi. (Possibly 8th century AH). Divan-e Ash'ar. Library of Hakim Oglu Ali Pasha. Microfilm no. 170f/5. Central Library of Tehran University. [In Persian]
- Zahir al-Din Faryabi. (Copied 760 AH). Divan-e Ash'ar. Fatih Library, Istanbul. Microfilm no. 131f. Central Library of Tehran University. [In Persian]
- Manuscript: Attar Nishapuri. (Copied 731 AH). Mukhtar-Nama. National Library of Iran. Microfilm no. 1380f/2. Central Library of Tehran University. [In Persian]
- Ayn al-Qozat Hamadani. (Copied 668 AH). Makatabat. Jarallah Library. Microfilm no. 166f. Central Library of Tehran University. [In Persian]
- Qunawi, Sadr al-Din. (Copied 660 AH). Tabsirat al-Mubtadi wa Tazkirat al-Muntahi. Halat Afendi Library. Microfilm no. 557f/3. Central Library of Tehran University. [In Persian]
- Majmu'a-ye Ash'ar-e Farsi. (Copied 730 AH). Aya Sofya Library. Microfilm no. 108f. Central Library of Tehran University. [In Persian]
- Meybodi, Abu al-Fazl Rashid al-Din. (7th–8th centuries AH). Kashf al-Asrar wa 'Uddat al-Abrar. Université Library. Microfilm no. 243f. Central Library of Tehran University. [In Persian]
- Najm al-Din Razi. (Copied 697 AH). Mersad al-'Ibad min al-Mabda' ila al-Ma'ad. Library and Archives of the Islamic Consultative Assembly. Manuscript no. 672. [In Persian]

The quatrains in discourses of Shams-e Tabrizi are not by Rumi*

Rahman Moshtaqmehr¹, Mahnaz Nezami Anbaran²

Received: 2025/02/25

Accepted: 2025/06/02

Abstract

Of the 197 Persian verses in the discourses of Shams, half of which are devoted to quatrains, at least 40 quatrains are found in the Divan-e Kabir and in the Rumi's prose works. as among the other types of poetry included in Shams' discourses, there are verses in Rumi's lyrical poetry, which at first sight is considered the main source for the poems of Shams' discourses; in the annotations of Shams' discourses Professor Movahed also simply by finding a quatrain or verse in the Divan-e Kabir, and considered it as the source for Shams' exemplification. with the exception of a few cases, and considering the older sources that have been found and introduced in some researches, for each of the Persian verses of Shams' discourses, it can now be said with certainty that there is no poem by Rumi in the discourses of Shams. And the common poems of Shams' discourses and Rumi's works show the astonishing influence of Shams on Rumi and indicate that Rumi not only took Shams's words and teachings to considered it valuable and included them among the verses of the Masnavi and the Divan. Rather, even the verses of others that have flowed on Shams' tongue, he has always kept on his lips as precious and inspiring souvenirs. The disciples who heard these verses from his mouth, thinking that they were his own compositions, and registered them in his name. This article only discusses the sources and composers of the quatrains of Shams' discourses, and older written sources are mentioned for most of them.

Keywords: discourses of Shams Tabrizi, Mohammad Ali Movahed, Molana, Divan-e Kabir, quatrains.

---

* DOI: :10.22051/jml.2025.50369.2670

1. Professor of Persian language and literature, Azarbaijan Shahid Madni University, Tabriz - Iran (Corresponding Author). r.moshtaqmehr@gmail.com

2. Ph.D. Persian language and literature - mystical literature, Azarbaijan Shahid Madni University, Tabriz-Iran. Mahnaznezami10@yahoo.com

Print ISSN: 2008-9384 / Online ISSN: 2538-1997